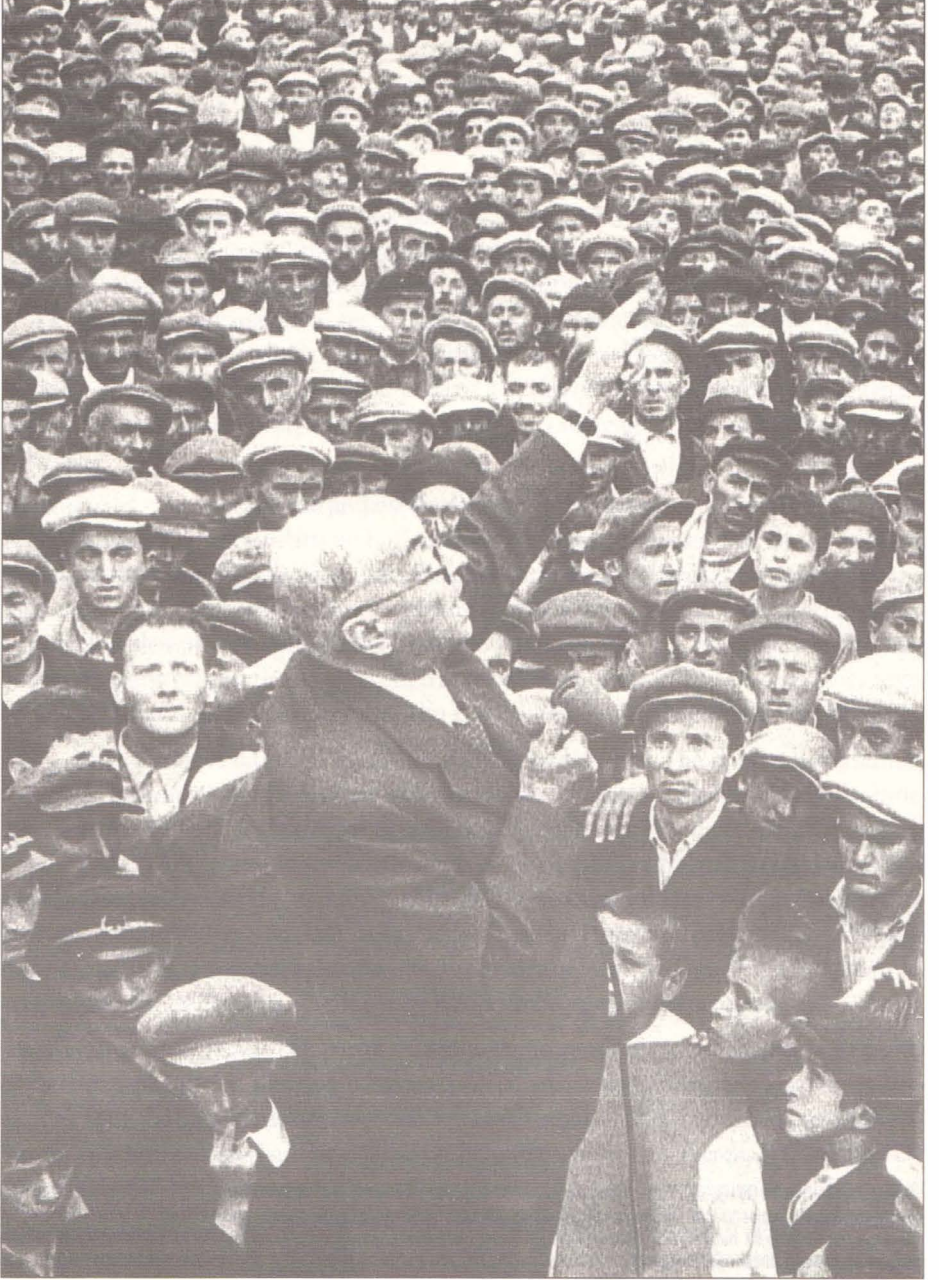

ÇOK PARTİLİ HAYATA DÖNÜŞ DÖNEMİ (1945-1950)
'HÜR DÜNYA'NIN SAFLARINDA

Ateş Uslu

Türkiye, ABD'nin başını çektiği 'Hür Dünya' saflarında yerini alırken geniş halk kitleleri de aktif politik hayata ilgilenmeye başladı. Celal Bayar başta olmak üzere Demokrat Parti liderlerinin düzenledikleri mitingler bu dönemde siyasal toplumsallaşma sürecinde önemli bir rol oynadı. [Kaynak: *Cumhuriyetin 80. Yılında Foto Muhabirlerinin Objektifinden Fotoğraflarla Türk Demokrasi Tarihi* (Ankara: T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 2004), 94.]

1945-1950 yıllarını kapsayan beş yıllık dönem, Türkiye'nin toplumsal formasyonu ve siyasal hayatında önemli dönüşüm ve değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. 1930'ların başından beri uygulanan birikim rejiminin terk edilmesi için ilk önemli adımlar bu dönemde atılmıştır. Devlet eliyle sınıai kapitalizme geçiş stratejisinin uygulandığı 1930-1945 dönemi geride bırakılmış, özellikle 1946 yılından itibaren alınan kararlarla birlikte devletçi politikalar yerine serbestleşmeyi temel alan ekonomi politikaları benimsendi. Böylece Türkiye'de kapitalizm serbest ticaret tedbirleri yoluyla ve devletçi-planlamacı stratejilerin terk edilmesiyle yeniden yapılandı.

Buna paralel olarak ticaret burjuvazisi ile piyasaya yönelik üretim yapan toprak sahipleri güç kazandı. Demokrat Parti bu bağlamda ortaya çıkmış ve esas olarak ticaret ve tarım burjuvazisinin sözcülüğünü yaptı. Ancak kapitalizmin yeniden yapılanması için Demokrat Parti'nin iktidara gelmesini beklemek gerekmedi; ithalatta serbestleşme ve ABD hegemonyasına eklenme gibi dönüşümler 1945-1950 arası dönemde CHP hükümetleri eliyle başlatıldı. Burjuvazinin ticaret ve tarım fraksiyonlarının oluşturduğu tarihsel blok, hegemonek bir konum elde etmeyi başardı ve bu konum 1950'lerin sonuna kadar muhafaza etti.

1945, dünya siyaset ve iktisat tarihi için de çeşitli açılardan önemli bir dönüm noktasıdır. II. Dünya Savaşı'nın 1945 yılında sona ermesini takiben savaşın kazananları (Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık ve SSCB) arasında ideolojik ve politik düzlemlerde ayrışmalar yaşandı. SSCB'nin çevresinde toplanan Doğu Bloku ile ABD ve Birleşik Krallık'ın da dahil olduğu Batı Bloku arasında yaşanan ve 1946-1947 yıllarından itibaren belirgin hale gelen ayrışmayla birlikte 'Soğuk Savaş' adı verilen dönem başladı. Türkiye bu bağlamda Batı Bloku'na ve onun temsil ettiği kapitalist sisteme entegre olmakta gecikmedi. Türkiye'nin 'Küçük Amerika' olma yolunda ilerlediğine dair yazılar bu dönemde yayınlanmaya başladı.

1945-1950 arası dönemde çok partili siyasal yaşamın yeniden ortaya çıkışına bağlı olarak toplumun geniş kitleleri aktif politik hayata dahil olmaya başladı. Demokrat Parti'yive Cumhuriyet Halk Partisi'ni destekleyenler arasındaki tartışmalar 1940'lı yılların ikinci yarısında kasaba ve köylerde kahvehanelerin bile ikiye bölünmesine yol açtı. Gerek CHP, gerekse DP siyasete aktif olarak katılmaya başlayan işçi sınıfının desteğini elde etmeye yönelik popülist politikalar geliştirdi. Söz konusu politikalar bir yandan her iki partinin oy desteğini artırmayı, diğer yandan da emek gücünün denetim altına alınması yoluyla olası toplumsal-siyasal

çalkantıların önlenmesini hedefliyordu. Böylece çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve sendikal haklarda düzenlemeler yapılması konusunda bir dizi adım atıldı.¹

EKONOMİK VE TOPLUMSAL KOŞULLAR

Üretici güçlerin durumu

Türkiye'de kapitalizmin 1945-1946 sonrasında girdiği değişim sürecini anlamak için öncelikle dünya konjonktürünün kavranması gerekmektedir. II. Dünya Savaşı sonrasında kapitalizm dünya ölçeğinde bir uzun genişleme dönemine girmiştir. Bu genişleme sürecinin belli başlı özellikleri 1945-1950 arasındaki kısa dönemde kendini göstermiştir.² II. Dünya Savaşı sonuna gelindiğinde dünya kapitalizminin gelişme sürecinde iki önemli uğraktan söz edilebilir: Emek üzerindeki denetim mekanizmalarının yeniden düzenlenmesi ve Amerika Birleşik Devletleri'nin dünya kapitalizmi içinde üstün konumunun kesinlik kazanması.

XIX. yüzyılda önemli bir iktisadi üstünlüğe kavuşmuş olan Amerika Birleşik Devletleri, II. Dünya Savaşı'ndan yıkıma uğramayan tek güç olarak çıkmıştı. Bu şekilde, ABD siyasi ve askeri bakımlardan olduğu gibi ekonomik bakımdan da kapitalist dünyanın önderi haline geldi.³ Savaş henüz sona ermemişken, 1944 yılında kurulan *Bretton Woods* sistemi çerçevesinde dolar dünya parası oldu, ulusal paraların değerlerinin ABD dolarına göre saptanması esası getirildi. Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası, bu sistem çerçevesinde oluşturulan uluslararası örgütlerdi. Bu sistem, dünya ticaretine ve uluslararası sermaye akımlarına istikrarlı bir çerçeve kazandı. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Batı kapitalizmi serbest ticareti tercih etti; 1930'lu yıllarda çeşitli ülkelerde uygulanan korumacı politikalar terk edildi.

Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kapitalizmin gelişimi açısından 1945 yılı önemli bir dönüm noktasına tekabül eder. Türkiye'de, 1920'li yıllarda dünya ekonomisine hammadde ithal edip sanayileşmiş ülkelerden sanayi malları ihraç edilirken 1930'lu yılların başından itibaren korumacı-devletçi sanayileşme stratejisine yönelik politikalar geliştirmişti. II. Dünya Savaşı sırasında ise tarım yeniden önem kazanmıştı, toprak sahipleriyle birlikte ticaret burjuvazisi de zenginleşmişti.⁴

Türkiye'de 1930'dan beri uygulanan kapalı, korumacı-devletçi, dış dengeye dayalı ve içe dönük iktisat politikaları ile sanayileşme stratejileri 1946'dan itibaren gevşetilmeye başlandı. Bu dönüşümde gerek iç ekonomik ve siyasi koşulların ve toplumsal muhalefetin, gerekse uluslararası konjonktürün etkisinin bulunduğu söylenebilir. Bu şekilde Türkiye ekonomisi

¹ Dönemin siyasi tarihi için bkz. Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, (Ankara: İmge, 2003); Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*: Cilt 1: İkinci Parti, (İstanbul: İletişim, 2010); Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*: Cilt 2: İktidar ve Demokratlar, (İstanbul: İletişim, 2012); Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*: Cilt 3: Rejim Krizi, (İstanbul: İletişim, 2013); Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*: Cilt 4: Dönüşüm: Ordu, Din, Hukuk, Ekonomi ve Politika, (İstanbul: İletişim, 2015). Demokrat Parti konusunda bkz. Cem Eroğul, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, (İstanbul: Yordam, 2014).

² Sungur Savran, "Bunalım, Sermayenin Yeniden-Yapılanması, Yeni-Liberalizm", *Dünya Kapitalizminin Bunalımı*, haz. Sungur Savran & Nail Satılğan, (İstanbul: Alan, 1988), 26.

³ Savran, "Bunalım", 27.

⁴ Ecehan Balta, "Çiftçi Topraklandırma Kanunu", 278-281.

dünya kapitalizminin gereklerine uygun olarak yeniden yapılandı. Serbest ithalatı esas alan iktisat politikaları geliştirildi ve 1923-1929 döneminin serbest ticaretçi özelliklerine geri döndü. İthalat serbestleştirildi ve büyük ölçüde artırıldı. Dış açıklar kronikleşmeye başladı. Dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımları ile ayakta duran bir ekonomik yapı yerleşiklik kazandı. Dış ticaret rejimi, serbestleşmeye yöneldi. Buna bağlı olarak kalkınma anlayışı dış pazarlara dönük hale geldi; bu anlayış çerçevesinde tarıma, madencilğe, alt yapı yatırımlarına ve inşaat sektörüne öncelik verildi.⁵ Liberalleşmeye paralel olarak ulaşım politikasının ağırlığı demiryollarından karayollarına aktarıldı.⁶

Yeni ekonomi politikalarının uygulamaya konmasını takiben, 1946'yı izleyen dönemde Türkiye ekonomisinde büyüme eğilimi ortaya çıkmıştır. Korkut Boratav, 1946-1953 arasında devam eden bu dönemi 'Görelî açık pazar koşullarında büyüme' dönemi olarak adlandırmaktadır. Bu dönemde savaş sırasındaki gerilemeye kıyasla büyüme kaydedilmiştir; bu yıllar, özellikle tarımsal alanda gelişme kaydedilen yıllardır. Dış ticaret fazlası verilen yıllar geride bırakılmış, kronik dış açıklar dönemi başlamıştır; bu açıkların kapatılması için ABD yardımlarına ve dış kredilere başvurmak gerekmiştir. Bunun yanında, bütün sosyal grupların reel gelir düzeyleri (hızlı büyümeye bağlı olarak) artmıştır. Özel olarak, tarım kesiminin aldığı ücret payı artmıştır. Tarım dışında ise ticaret sermayesi, küçük tüccar ve esnaf için 'altın yıllar' yaşanmıştır.

Ekonomi politikası açısından 1946 yılının ilk ayları önemli bir dönemeç teşkil eder. Bu dönemde hazırlanan ve Nisan 1946'da son şeklini alan beş yıllık plan ('1946 İvedili Planı'), ulusal bağımsızlık konusuna vurgu yapıyordu. Özel sektöre dayalı bir sanayileşmenin ortaya çıkaracağı sınıfsal farklılıkların önüne geçmek için devlet eliyle sanayileşme stratejisi planın başlıca unsurlarındandı.⁷ Planın hazırlanmasında İsmail Hüsrev Tökin ve Şevket Süreyya Aydemir gibi *Kadro* dergisi çizgisinden yazarlar da rol oynamıştı. Plan, dönemin koşullarında finansman sağlanamayacağı gerekçesiyle ve DP muhalefetine de etkisiyle gündemden kaldırıldı ve hiç uygulanmadı.⁸ Devletçi-planlamacı iktisat stratejilerinin terk edilmesine bağlı olarak, kalkınma için gerekli finansmanın dış borçlarla sağlanması stratejisi benimsendi.

Türkiye 7 Mayıs 1946'da ABD'den 100 milyon dolar tutarında borç aldı. Bunun hemen sonrasında, Recep Peker hükümeti döneminde (1946-1947) 7 Eylül 1946 tarihinde devalüasyon kararı alındı. Birçok ekonomi tarihçisi bu devalüasyonu cumhuriyet tarihinin ilk büyük devalüasyonu olarak kabul eder ve 1958 ve 1970'te yapılacak olan büyük devalüasyonlarla kıyaslarlar. '7 Eylül Önlemleri' olarak da anılan bu devalüasyon kararı uyarınca Türk parasının değeri dolar karşısında yüzde 117 oranında düşürülmüş, 1 doların değeri 130,50 kuruştan 281,50 kuruşa çıkarılmıştır.⁹ Devalüasyonun başlıca nedeni, dış finansman olanaklarından faydalanma isteğidir.¹⁰ Bu karara paralel olarak, liberalleşme tedbirleri getirilmiş; ithalatta kota uygulamaları sınırlandırılmış ve dış yardım arayışları gündeme gelmiştir. Korkut Boratav,

⁵ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-1985*, (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1998), 74.

⁶ Nevin Coşar ve Sevtap Demirci, "Incorporation into the World Economy: From Railways to Highways (1850-1950)", *Middle Eastern Studies*, 45(1), 2009, 19.

⁷ Tolga Tören, *Marshall Planı*, 133.

⁸ Tören, *Marshall Planı*, 134.

⁹ A.g.e., 131.

¹⁰ Sever, *İstanbul Tüccar Derneği*, 52.

Marshall Planı olarak bilinen planın adı Avrupa'yı Geri Kazanma Programı idi (European Recovery Program, ERP). Program uygulamaya konmadan önce büyük bir reklam kampanyası düzenlendi. Kampanyanın parçalarından biri de posterlerdi. Bu posterde, 'Hava Nasıl Olursa Olsun Birlikte Olmalıyız' sloganı kullanılıyordu.

savaş sonrasında Türkiye'nin 250 milyon dolarlık döviz rezervi olduğunu belirtmekte, bu miktarın 1946 ithalat hacminin iki katından fazlasına tekabül ettiğinin altını çizmektedir. Üstelik, 1946 yılında Türkiye 100 milyon dolara yakın dış ticaret fazlası vermiştir. Boratav'a göre bu koşullar altında dış yardım arayışına gidilmesi hiçbir ekonomik mantığa dayanmıyordu,¹¹ dolayısıyla dış yardım arayışı ülkenin Batı Bloku ile politik eklenme çabasının parçası olarak değerlendirilebilirdi. Devalüasyon kararından sonra, Türkiye'nin Birleşik Krallık ve ABD ile olan ticaretinin önemli ölçüde arttığı görülmektedir. Bu şekilde, II. Dünya Savaşı yıllarına kadar Türkiye'nin başlıca dış ticaret partneri olan Almanya'dan boşalan yeri bu iki ülke doldurmaya başladı.¹²

Uluslararası örgütler düzleminde yaşanan gelişmeler de Türkiye ekonomisinin liberalleşmesinde önemli adımlar olarak kabul edilebilir. Devalüasyon kararından

hemen sonra dönemin Maliye Bakanı Halit Nazmı Keşmir, *Bretton Woods* sistemine katılma isteğini ortaya koydu. Türkiye 12 Şubat 1947'de Dünya Bankası'na, 11 Mart 1947'de Uluslararası Para Fonu'na (IMF) üye oldu. Bu üyelikler, 7 Ocak devalüasyonu ile başlayan sürecin sonucu olarak değerlendirilebilir.¹³

Bretton Woods sistemine eklenme kararına ek olarak, hükümet devalüasyonun olumsuz etkilerini ABD'den talep ettiği 500 milyon dolarlık kredi ile ortadan kaldırmayı planladı; bununla birlikte, söz konusu miktar ABD bütçesinde Türkiye için öngörülen yardım miktarının yaklaşık on katıydı, dolayısıyla hükümetin yardım talebi gerçekçilikten uzaktı.¹⁴ Aynı dönemde ABD'nin Türkiye'nin de dahil olduğu bir grup ülkeye sistemli bir şekilde yardım yapma politikası geliştirmesi de bu süreçte ABD-Türkiye finansal ilişkilerine iyileştirici etki yaptı. Dönemin siyasal gelişmeleri de ABD ve Türkiye arasında çeşitli alanlarda işbirliği ve yakınlaşmaya zemin hazırlıyordu. II. Dünya Savaşı'nın bitimini izleyen yıllar, özellikle de 1947 yılı, çeşitli Avrupa ülkelerinin Amerika Birleşik Devletleri ya da Sovyet Sosyalist Cum-

¹¹ Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-1985*, 78-79.

¹² Tören, *Marshall Planı*, 131.

¹³ A.g.e, 130-132.

¹⁴ Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): Cilt 2: İktidar ve Demokratlar*, (İstanbul: İletişim, 2012), 289, 293.

hürriyetler Birliği ile rejim, iktisat, askeri işbirliği gibi konularda yakınlaştığı yıllardı. ABD'nin savaş sonrasında Avrupa'nın iktisadi anlamda yeniden toparlanmasını sağlamak için sistemli bir yardımda bulunma çabaları da bu bloklaşma çabasında Avrupa ülkelerini yanında tutmak istemesiyle açıklanabilir. ABD Başkanı Harry Truman'ın 12 Mart 1947'de ABD Kongresi bileşik oturumunda yaptığı ve 'Truman Doktrini' olarak adlandırılan konuşması, 'özgür halkları silahlı azınlıklara ya da dış baskılara karşı korumak' programı çerçevesinde Yunanistan ve Türkiye'ye 400 milyon dolar verilmesini öngörüyordu.¹⁵ Truman doktrini DP yanlısı basın tarafından olduğu gibi CHP yanlısı yayın organları tarafından da coşkuyla karşılandı.¹⁶ Bu sırada Truman Doktrini'ne karşı sol bir muhalefetin geliştiği de gözlemlenebilir. Mehmet Ali Aybar'ın 1947'de *Zincirli Hürriyet* gazetesinde Truman Doktrini'ne eleştirel açıdan yaklaşan yazıları yer alıyordu.¹⁷ Muhalefet sosyalist çevrelerle sınırlı kaldı; ABD'nin Akdeniz Filosu'nun 1 Mayıs 1947'de Türkiye'ye yaptığı bir ziyaret, ABD-Türkiye dostluğunun göstergesi olarak değerlendirildi.¹⁸ ABD'nin Türkiye ve Yunanistan'a yardım yapmasını öngören kanun tasarısı 22 Mayıs 1947'de ABD Temsilciler Meclisi'nce onaylandı.¹⁹ ABD Dışişleri Bakanı George Marshall'ın 5 Haziran 1947'de Harvard Üniversitesi'nde yaptığı konuşmayla ise yardımların sistemli hale geleceği açıklandı. Bu şekilde, II. Dünya savaşı ertesinde ABD yönetimince benimsenen iktisadi yardım stratejilerinin sistemli hale gelmesini sağlayan 'Marshall Planı' ortaya çıktı. 12 Temmuz 1947'de bu yardımları kabul eden ülkelerin temsilcileri Paris Konferansı'nda bir araya geldi ve ABD'nin Avrupa ülkelerine yapacağı yardımı tartıştı.

Türkiye'de Şubat 1947'den itibaren dönemin şartlarına uygun yeni bir kalkınma planı hazırlanması yönünde çabalar ortaya konmuştu. Türkiye İktisadi Kalkınma Planı (ya da hazırlayıcısı Semih Vaner'in adıyla 'Vaner Planı'), özel teşebbüsün rolünü vurgulaması ve devlet eliyle kalkınma yerine özel sektör eliyle kalkınma stratejisine yer vermesiyle önceki planlardan ayrılıyordu.²⁰ Bununla birlikte, tıpkı 1946 İvedili Planı gibi bu plan da uygulanmadı. Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu kaynak tutarı 1947 Planına göre 615 milyon dolar olarak belirlenmişti. Ancak bu öneri Paris Konferansı'nda kabul görmedi. Kaynak bulunamaması, 1947 Planı'nın gündemden kaldırılmasına neden oldu. Bu olay, Owen ve Pamuk başta olmak üzere iktisat tarihçilerine göre Türkiye iktisat tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır, zira bu karardan sonra planlama kurumları yerine özel sermayeye dayanan yeni bir iktisat politikası geliştirme çabasına girilmiştir.

Avrupa'ya yardım yapma yoluyla bölgede hegemonya oluşturma yönündeki ABD çabaları Çekoslovakya'da Şubat 1948'de Komünist Parti'nin iktidara gelmesiyle hız kazandı. ABD Kongresi 3 Nisan 1948'de Dış Yardım Kanunu'nu kabul etti, bu şekilde Marshall Planı resmen uygulamaya kondu. Planın yürürlüğe konmasından itibaren Avrupa'ya önemli bir kaynak aktarımı gerçekleşmeye başladı. Temmuz 1948'de Marshall yardımı 'Semih Baran Planı' çerçevesinde Türkiye'ye genişletildi. 4 Temmuz 1948'de Türkiye-ABD Ekonomik İşbirliği

¹⁵ Barın Kayaoğlu, "Cold War in the Aegean: Strategic Imperatives, Democratic Rhetoric: The United States and Turkey, 1945-52", *Cold War History*, 9(3), 2009, 327.

¹⁶ Tören, *Marshall Planı*, 136.

¹⁷ Mehmet Ali Aybar, *Bağımsızlık Demokrasi Sosyalizm: Seçmeler: 1945-1967*, (İstanbul: Gerçek, 1968), 97-111.

¹⁸ İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973): I. Cilt*, Haz. Ahmet Demirel, (İstanbul: Yapı Kredi, 2001), 450.

¹⁹ Tören, *Marshall Planı*, 138.

²⁰ A.g.e., 134.

Anlaşması hazırlandı, anlaşma 8 Temmuz'da TBMM'de onaylandı. CHP ve DP bu konuda ABD'ye şükran sunma yarışına girdi.²¹

Haziran 1950'ye kadar Türkiye'ye 200 milyon dolar tutarında Amerikan yardımı yapıldı. 1949'dan itibaren ise yine Marshall Planı çerçevesinde traktör alımı gerçekleşti.²² Bu noktada 1945-1960 arasında Türkiye'deki traktör sayısına ilişkin veriler incelenebilir.²³

Tablo 1
Yıllara Göre Traktör Sayısı

Yıl	Traktör Sayısı
1945	1156
1948	1756
1949	9170
1950	16585
1955	40282
1960	42136

Türkiye'nin 1947'den itibaren yeni tanımlanan ekonomi politikasının önemli göstergelerinden biri, ABD desteğiyle birlikte karayolu yapımına ağırlık vermesidir. Bu şekilde demiryolu yapımının yerine karayolları yapımı politikası önem kazanmıştır; karayolu inşası özellikle 1950'den itibaren Türkiye ekonomisini derinden etkilemiştir.²⁴

Marshall Planı'nın bir diğer etkisi ise tarımda makineleşmeyi sağlaması, böylece emek-yoğun tarımsal faaliyetlerin yerini tarımsal teknolojinin yoğun olarak

kullanıldığı faaliyetlere bırakmasıdır. Bunun sonucunda tarım işçileri işlerini kaybetmeye başlamış, bu durum da köyden kente göçün Marshall Planı'nın uygulamaya konmaya başlamasından sonra ivme kazanmasıyla sonuçlanmıştır.²⁵

Marshall Planı kapsamında Türkiye'ye buğday, süt tozu ve peynir gibi tarım ve gıda sanayii ürünleri de gönderilmiştir. Süt tozu ilkokul öğrencilerine dağıtılmıştı; kimyasal işlemlerle elde edilen süt tozunun 1940'ların sonu ve 1950'lerin başında ilkokul çağında olan çocukların sağlığı üzerine olumsuz etkileri olduğu ve çocuk felci başta olmak üzere çeşitli hastalıklara neden olduğu bilinmektedir. Süt tozu yardımı edebiyatta da sıklıkla işlenmiş bir konudur. Cemal Süreya, "Afyon Garındaki" başlıklı şiirinde 1946 yılında Varto-Hınıs'ta gerçekleşen ve 839 kişinin ölümüne yol açan deprem sonrasında bölgeye gönderilen süt tozu yardımını eleştirel bir perspektiften anlatmaktadır.

Üretim ilişkileri

II. Dünya Savaşı yıllarında, Milli Şef Dönemi boyunca ticaret burjuvazisi ve piyasaya yönelik üretim yapan büyük toprak sahipleri güç kazanmış, önemli bir birikim düzeyine ulaşmıştı.²⁶

²¹ A.g.e., 167-169.

²² Kazgan, *Türkiye Ekonomisi*, 83.

²³ Nevin Coşar ve Sevtap Demirci, "Incorporation into the World Economy: From Railways to Highways (1850-1950)", 26.

²⁴ A.g.e., 25-26.

²⁵ Jenny B. White, "Tin Town to Fanatics: Turkey's Rural to Urban Migration from 1923 to the Present", *Turkey's Engagement with Modernity: Conflict and Change in the Twentieth Century*, haz. Celia Kerslake, Kerem Öktem, Philip Robins, (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010), 428.

²⁶ Tolga Tören, *Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması*, (İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, 2007), 119.

Cemal Süreya Afyon Garındaki

Marshall Planı kapsamında 1940'ların sonu ve 1950'lerin başında Türkiye'ye gönderilen yardımlar arasında kimyasal işlemlerle elde edilen ve çocuk sağlığı bakımından sakıncaları bulunan süt tozu da vardı. Cemal Süreya, süt tozu ile sütyeni yan yana kullandığı şiirinde ironik bir dille bir yandan Anadolu insanının geri kalmışlığına, ezikliğine ve bir yandan da yardımların ihtiyaçlarla uyumsuzluğuna gönderme yapıyordu:

Afyon garındaki küçük kızı anımsa, hani,
Trene binerken pabuçlarını çıkarmıştı;
Varto depremini düşün, yardım olarak Batı'dan
Gönderilmiş bir kutu süttozunu ve sütyeni.

Adam süttozuyla evinin duvarlarını badana etmişti,
Karısıysa saklamıştı ne olduğunu bilmediği sütyeni,
Kulaklık olarak kullanmayı düşünüyordu onu kışın;
Tanrım gerçekten çocukluk günlerinizde mi?

Eşiklere oturmuş bir dolu insan
Keşke yalnız bunun için sevseydim seni.

II. Dünya Savaşı sırasında ve hemen sonrasında zenginleşen tüccarlar 'karaborsacı', toprak sahipleri ise 'hacığa' olarak anılıyor ve hicvediliyorlardı.

Savaş yıllarında artan talebe ve azalan üretime bağlı olarak tarım ürünlerinin fiyatları artmıştı.²⁷ Çiftçiler gıda maddelerine şehirlilere kıyasla daha kolayca ulaşabiliyorlardı. Bu dönemde 'hacığalar' olarak adlandırılan kesim, gıda maddelerini gerek legal yollarla, gerekse karaborsa yoluyla piyasaya sürerek kazanç sağladı; karaborsadan elde edilen kazancın vergilendirilmemesi bu sınıf fraksiyonunun birikimini daha da artırdı.²⁸

Savaş yılları sırasında güçlenen tekinsiz fraksiyonu büyük toprak sahipleri değildi. Varlık Vergisi gibi uygulamalardan faydalanan Türk-Müslüman burjuvazinin bir kesimi de 'vurgun' yoluyla güçlenmişti. Karaborsanın yaygınlaşması da yine ticaret burjuvazisini güçlendirmişti.²⁹

Savaş sırasında zarar gören sınıflar, küçük üreticiler ve işçilerdi.³⁰

II. Dünya Savaşı ertesinde İsmet İnönü'nün yaptığı konuşmalar incelendiğinde, kırsal nüfusun eğitilmesi ve tarımsal kalkınma konularının birincil önem taşıdığı görülmektedir. Tarımsal kalkınma konusu 1945 yılında iki ana konu başlığı üzerinden tartışılmıştır: eğitim ve toprak reformu.

Eğitim reformu konusundaki tartışmanın merkezinde Köy Enstitüleri yer alıyordu. Köy Enstitüleri 1940 yılında kurulmuş, 1944'te ilk mezunlarını vermişti. 1945'e gelindiğinde bu me-

²⁷ Tolga Tören, *Marshall Planı*, 120.

²⁸ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, 1944-1973: Tek Partiden Çok Partiye, 1944-1950*, (İstanbul: Bilgi, 1998), 24.

²⁹ Brian Mello, "Political Process and the Development of Labor Insurgency in Turkey, 1945-80", *Social Movement Studies*, 6(3), 2007, 213.

³⁰ Murat Sever, *Ahmet Hamdi Başar ve İstanbul Tüccar Derneği*, (İstanbul: Libra, 2009), 41.

zunların köylerinde gerçekleştirmeleri beklenen dönüşüm CHP yönetimi için başlıca gündem maddelerindendi.³¹ İnönü, 19 Mayıs 1945'te yaptığı "Gençliğe Sesleniş" konuşmasında Türkiye'nin 'ileri bir insan cemiyeti' olma sürecinde 'köylü topluluğunun kalkındırılması'nın önemini vurguluyordu. Bu yönde alınması gereken tedbirlerin ilki, köylerde yapılmakta olan ilköğretim reformlarıydı. İnönü'ye göre bu meselenin hazırlık devri geride bırakılmıştı ve 'ameli verim devrine' girilmişti.³²

Köy Enstitüleri 17 Nisan 1940'ta çıkarılan 3803 sayılı yasa ile açıldı. Öğrencilerin seçilmesine ilişkin talimattan bir hafta sonra ilk öğrenciler gelmeye başladı. Doğrudan köyden gelenlerin çoğu, askere gider gibi en eski giysileriyle gelmişlerdi. Bunların arasında bir zanaata girmek ya da bir iş bulmak ümidiyle gelmiş olanlar da vardı. Gelenlerin önemli bir bölümü de Enstitüleri, o zamana kadar köy çocuklarının gidemediği kent ortaokulları gibi bir okul sanıyorlardı. Dünya eğitim tarihinde son derece özgün ve önemli bir deneyim olan Enstitülerin yıkım süreci çok partili düzene geçişle birlikte başladı. Başlangıç; sağcı Reşat Şemsettin Sırer'in 1946'da Milli Eğitim Bakanlığı atanmasıyla oldu. Yaygın kanaatin aksine Köy Enstitüleri'ne ilk darbe CHP tarafından vurulmuş oldu. Enstitülerin cenaze töreni ise DP döneminde yapılacaktı.

İnönü, 1945 yılında verdiği demeçlerde eğitim konusuna ek olarak topraksız köylüye toprak temin edilmesinin de önemli bir politika başlığı olduğunu belirtiyordu.³³ Bu konu, aynı dönemde meclis gündemine alınan 'Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu' ile birlikte Türkiye siyasetinin önemli gündem maddelerinden biri haline geldi. Bununla birlikte, kanunun uygulanmasında özel mülkün kamulaştırılıp dağıtılması konusunda başarısızlıkla karşılaşıldı. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun esas önemli sonucu, tarımsal üretimi arttırmak için küçük meta üretiminin yaygınlaştırılması yoluyla orta işletmelerin büyümesidir. Bu kanun, korumacı-devletçi sanayi çizgisinin terk edilmesi yönündeki ilk adımlardan biridir.³⁴

Tarımsal kalkınmanın yanında İnönü sanayileşmenin de önemini vurguluyor, savaş yıllarında kesintiye uğramış olan sanayileşme sürecinin yeniden hız kazanmasının hedeflenmesi gerektiğini belirtiyordu. Ancak esas vurgu, tarımsal kalkınma üzerineydi.

³¹ İsmet İnönü, "İlk Öğretim Davamız", *İlk Öğretim Dergisi*, 1 Mayıs 1945, *İsmet İnönü: Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler, 1944-1950*, 23-24.

³² İsmet İnönü, "19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı Törenlerinde Gençliğe Sesleniş", 19 Mayıs 1945, *İsmet İnönü: Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler, 1944-1950*, 30.

³³ İsmet İnönü, "19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı Törenlerinde Gençliğe Sesleniş", 19 Mayıs 1945, 31.

³⁴ Ecehan Balta, "1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu", 277.

Tek parti yönetiminin politikaları, 1945 yılına gelindiğinde, ticaret ve tarım burjuvazisinin tepkisini çekiyordu. Bu sınıfların siyasi temsiliyet ihtiyacı ve Batı ile bütünleşme istekleri Demokrat Parti'yi ortaya çıkaran süreci doğurmuştur.³⁵

Büyük toprak sahipleri ve tüccarlar çeşitli nedenlerle CHP yönetiminden hoşnutsuzdu. 1940 Milli Korunma Kanunu'nun devlete sağladığı müdahale olanakları her iki sınıfın da zararına olmuştu.³⁶ Her iki kesim de dışa açılma istiyor, tek parti yönetiminin dışa kapalı ekonomi anlayışını eleştiriyordu.³⁷

Bazı noktalarda toprak sahipleri ve ticaret burjuvazisi farklı açılardan tek parti dönemi politikalarını eleştiriyordu:

Tek parti döneminin burjuvazi ile ilişkisi karmaşık bir yapı arz ediyordu. Varlık Vergisi esas olarak gayrimüslimleri hedef almış olsa da genel anlamda burjuvazi içinde güvensizliğe neden olmuştu.³⁸ Genel olarak, ekonomi üzerinde devlet kontrolü ve müdahalesi rahatsızlık yaratıyordu. Buna, partinin toplum üzerindeki kontrolünden şehirli kesimlerin duyduğu rahatsızlık da ekleniyordu.³⁹ İnönü, 1945 sonrasında konuşmalarda büyük tüccarların devlet müdahalesinden duyduğu hoşnutsuzluğu gündeme getiriyor, tüccarın kazanmasına mani olacak bir politika güdümediği konusunda da teminat veriyordu; buna karşılık, İnönü aynı zamanda tüccarların II. Dünya Savaşı sırasında yaptığı 'vurgunculuğu' da eleştiriyordu.⁴⁰ Ancak İnönü'nün bu çabalarına karşın burjuvazi muhalefet hareketlerine, özellikle de Demokrat Parti'ye destek verdi. Bu dönemde ekonomik liberalleşme isteği sadece burjuvazinin ve toprak sahiplerinin meclisteki temsilcileri tarafından değil, çeşitli sınıf örgütleri tarafından da dile getiriliyordu. Ahmet Hamdi Başar'ın girişimiyle 28 Ocak 1948'de kurulan İstanbul Tüccar Derneği, hükümetin isteğinden bağımsız olarak kurulan bir dernek olması bakımından dikkat çekicidir. Dernek, özellikle İstanbul'da faaliyet gösteren Müslüman ve gayrimüslim ticaret sermayesinin liberalleşme isteğini çeşitli mecralarda dile getiriyordu. Derneğin, II. Dünya Savaşı sırasında en üst düzeye ulaşmış olan 'iktisadi devletçilik' politikalarından zarar görmüş olan kesim tarafından kurulmuş olduğu kabul edilebilir.⁴¹ Derneğin yayın organı *Türkiye İktisat Mecmuası* da bu isteği teorik bir çerçevede temellendiriyordu. Tüccar Derneği 22 Kasım 1948'de bir iktisat kongresi düzenledi;⁴² kongrede devletçiliğin tasfiyesi öngörülüyordu.⁴³ Bu kongrede, hiçbir gayrimüslim delegenin yer almadığı 1923 tarihli İzmir İktisat Kongresi'nin aksine, önemli sayıda gayrimüslim yer alıyordu; bu durum, 1945 öncesi dönemin aksine gayrimüslimlere bu konuda yapılan ayrımcılığın devlet politikası olarak uygulanmadığının göstergesi olarak değerlendirilebilir.⁴⁴

³⁵ Tolga Tören, *Marshall Planı*, 128.

³⁶ Mükerrerem Hiç, *A Survey of Turkey's Economy and Politics, 1923-2007*, ([yy.]: Create Space, 2008), 16.

³⁷ Gülten Kazgan, *Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2002), 79-80.

³⁸ Erik J. Zürcher, *Turkey: A Modern History*, (London: I. B. Tauris, 2004), 207.

³⁹ Brian Mello, "Political Process and the Development of Labor Insurgency in Turkey, 1945-80", 213.

⁴⁰ İsmet İnönü, 03.05.1946 tarihli Eskişehir söylevi, *İsmet İnönü: Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler, 1944-1950*, Haz. İlhan Turan, (Ankara: TBMM, 2003), 79.

⁴¹ Murat Sever, *İstanbul Tüccar Derneği*, (İstanbul: Libra, 2009), 64.

⁴² A.g.e., 82.

⁴³ Gülten Kazgan, *Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, 81.

⁴⁴ Rıfat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)*, (İstanbul: İletişim, 2003), 350.

Tarım burjuvazisi, 1943'ten itibaren üç yıl boyunca uygulanan Toprak Mahsulleri Vergisi nedeniyle CHP yönetiminin karşısına geçmişti.⁴⁵ Toprak sahipleri ayrıca CHP tarafından dile getirilmeye başlanan toprak reformu projesinden rahatsızlık duyuyordu. Genellikle toprak sahiplerinin dile getirdiği bir diğer rahatsızlık kaynağı ise tek parti yönetiminin din politikaları idi.⁴⁶ Bununla birlikte, CHP'ye muhalefet eden ve DP'nin desteğini oluşturan sınıfın 'feodal' bir derebeyi sınıfı olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. DP, kapitalist ilişkilerin gelişmeye başladığı bölgelerdeki toprak sahiplerinden destek almıştır; tarımda makineleşmeden ve tarımsal kredilerden yararlanan, kapitalist tarım faaliyetlerinin içinde yer alan toprak sahipleri DP'nin temel desteğini oluşturmuştur. Kapitalist gelişmeden görece uzak kalan bölgelerdeki toprak sahiplerinin ise DP'yi destekledikleri söylenemez. Kapitalizm öncesi üretim biçimlerinin yaygın olduğu bölgelerde, örneğin Doğu'daki toprak sahipleri iktidar ile çok fazla ters düşmemek yönünde davranış geliştirdiklerinden CHP'ye oy verme eğiliminde olmuşlardır. Bu durum, 1950 seçimlerinde Doğu bölgelerinde CHP'nin seçimi kazanmasının başlıca nedenlerindedir.⁴⁷

Doğu'daki toprak sahipleri (ve şeyhler) konusunda eklenebilecek olan bir nokta, bu sınıf toplumsal tabakaların ve sınıf fraksiyonlarının 1945 sonrasında politik faaliyette bulunma imkânına kavuşmasıdır. İsmail Beşikçi'ye göre 1945'ten sonra çok partili hayata geçiş süreci ağa ve şeyhlerin itibarını artırıcı etki yapmıştır. Bu durumun iki boyutu vardır. Bir yandan oy mekanizmasının kitlelere verilmesiyle birlikte bu kişilerin halk üzerindeki nüfuzları önemli hale gelmiştir. Kürt illerinin temsilcileri 1927'den beri Kürt olmayan illerden gelen politikacılar arasından seçilirken, çok partili hayata geçişten itibaren Kürt ağaları, beyleri ve şeyhleri bölgelerindeki ekonomik ve siyasi güçlerini kullanarak parlamentoya girmiştir.⁴⁸ Diğer yandan, bu şekilde siyasi iktidar karşısında itibar kazanan bu kişiler halk karşısında da itibarlarını artırmıştır.⁴⁹

İşçilerin durumunun düzenlenmesi ve çalışma yaşamının denetime alınması, 1945 yılında hükümetin gündemindeydi; 8 Haziran 1945 tarihinde 'çalışma hayatıyla ilgili işleri düzenleme, yürütme ve denetleme ile güvenli olmak üzere' bir Çalışma Bakanlığı kuruldu. Başbakanlığın teklifi üzerine Sadi İrmak bakan olarak atandı.⁵⁰ 1945'i izleyen dönemde köyden kente göçün ivme kazanmasına paralel olarak kentli işçilerin sayısında önemli bir artış oldu. 1945-1950 arası dönemin demografik gelişmelerine bakıldığında, kırsal kesimden kentlere doğru göçün önemli bir boyuta eriştiği gözlemlenebilir. Özellikle Anadolu'dan İstanbul'a doğru gerçekleşen göçlerde 1945-1950 arasında önemli bir ivme görülmektedir. İstanbul nüfusu bu dönemde 860.000'den 983.000'e çıkmıştır.⁵¹ 1940'lı yılların sonu, işçi sınıfının örgütlenmesi açısından da önemli bir döneme tekabül eder. 1947'de faaliyet gösteren 49 sendikanın toplam 33.000 üyesi vardı; bu sayı, sendikalaşma hakkı tanınmış olan işçilerin yüz-

⁴⁵ Sever, *Tüccar Derneği*, 39.

⁴⁶ Keyder'den akt. Brian Mello, "Political Process and the Development of Labor Insurgency in Turkey, 1945-80", 213.

⁴⁷ Sinan Yıldırım, "Demokrat Partive Dönemi: Sol Tarih Yazımında 'Kayıp' Zamanın İzinde", *Praksis*, 18 (2008), 33.

⁴⁸ Zülküf Aydın, *The Political Economy of Turkey*, (London: Pluto Press; 2005), 265.

⁴⁹ İsmail Beşikçi, *Doğu Anadolu'nun Düzeni: Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller*, (İstanbul: E Yayınları, 1969), 220.

⁵⁰ İsmet İnönü, "Çalışma Bakanlığının Kuruluşu ile İlgili TBMM Başkanlığı'na Gönderilen Resmî Yazı", *İsmet İnönü: Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler, 1944-1950*, 33.

⁵¹ Rıfık Arslan, "İstanbul Kentleşme Sürecinde Yapısal Değişme", *Sosyoloji Konferansları*, 12, 1974, 105.

de 12'sine tekabül ediyordu. 1950'de ise sendikalı işçi sayısı 78.000'e yükselirken sendikalı işçilerin toplam sendikalaşma hakkı taşıyan işçiler arasındaki oranı yüzde 21'e ulaştı.⁵²

SIYASAL GELİŞMELER

Tek partili siyasal hayatın sonu

Türkiye, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın 1930'da kendini feshetmesinden itibaren tek partili bir sisteme sahip olsa da, CHP homojen, monolitik bir parti olmaktan uzaktı. Parti içinde 1945 yılına gelindiğinde çeşitli yönelimler bir arada bulunuyordu:

(1) 1942 yılından beri başbakanlık görevini sürdürmekte olan Şükrü Saraçoğlu, her türlü muhalefete 'irtica' tehlikesini gerekçe göstererek karşı çıkmaktaydı.

(2) 1930'lu yıllarda CHP genel sekreterliği yapmış olan Recep Peker, 'devletçi' kliğin temsilcisiydi; her ne kadar siyasi ve ekonomik açıdan Saraçoğlu'na uzak olmasa da, Saraçoğlu'nun başbakan olmasından duyduğu hoşnutsuzluk nedeniyle 1945 yılında parti içinde muhalif konumdaydı.

(3) 1944'ten beri Celal Bayar'ın ismiyle özdeşleşen ve Adnan Menderes, Refik Koraltan gibi milletvekillerini kapsayan bir grup, gerek siyasi, gerekse ekonomik alanlarda daha liberal bir yaklaşımı savunmaktaydı. Bu grubun önemli isimlerinin 1942'den beri Tevfik Rüştü Aras'ın çevresinde toplandığı bilinmektedir. Bu kliklerin dışında Yusuf Hikmet Bayur da parti içi muhalefetin önemli isimlerindendi.⁵³

CHP içindeki gerilimler Mayıs 1945'te Çiftçi Topraklandırma Kanunu üzerine yapılan görüşmelerde ivme kazandı. Kanun tasarısı, 19 Ocak 1945'te meclise verilmişti; tasarımı incelemek üzere bir komisyon kurulmuştu. Kanun tasarısı üzerine müzakereler 14 Mayıs 1945'te Meclis gündemine alındı, tartışmalar bir ay boyunca devam etti. Kanunda öncelikle devlet elindeki toprakların kamulaştırılması ve topraksız köylülere devredilmesi öngörülmüyordu. Toprakların geniş olduğu bölgelerde 5000 dekardan, dar olduğu bölgelerde 2000 dekardan fazla alana yayılan topraklar kamulaştırılacaktı. CHP içinde tartışmalara yol açan, esas olarak özel kişilere ait toprakların kamulaştırılmasına onay veren hükümlerdi. CHP'nin devletçi kliği büyük toprak sahipliği yerine mülkiyetin daha çok köylüye yayıldı. CHP'nin devletçi kliği büyük toprak sahipliği yerine mülkiyetin daha çok köylüye yayıldı. Buna karşılık burjuvazi ve toprak sahipleri serbest ticaret ve Batı ile entegrasyon istiyordu; bu sınıfların temsilcileri CHP içindeki muhalif-'liberal' kliği desteklediler.⁵⁴ Kanun görüşmeleri sırasında toprak sahiplerinin sözcüsü olarak, kendisi de Aydın bir toprak sahibi olan Adnan Menderes ön plana çıktı. Bu şekilde, bu döneme kadar tanınmayan bir politikacı olan Menderes siyasetin önemli isimlerinden biri haline geldi.

İsmet İnönü, kanun üzerine yapılan tartışmaların başladığı günlerde, 19 Mayıs 1945'te yaptığı bir konuşmanın sonunda demokratikleşme yönünde adımlar atacağı sözünü verdi, ancak bu adımların neler olacağı konusunda herhangi bir ayrıntı vermedi.⁵⁵

⁵² Yüksel Akkaya, "Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık-1 (Kısa Özet)", *Praksis*, 5 (2002), 163.

⁵³ Tokar, *İsmet Paşalı Yıllar, 1944-1973*, 54.

⁵⁴ Feroz Ahmad, "Politics and Political Parties in Republican Turkey", *The Cambridge History of Turkey: Volume 4: Turkey in the Modern World*, Haz. Reşat Kasaba, (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 232.

⁵⁵ İsmet İnönü, "19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı Törenlerinde Gençliğe Sesleniş", 19 Mayıs 1945, 32.

Dörtlü Takrir (7 Haziran 1945)

Demokrat Parti, büyük toprak sahiplerinin ticaret burjuvazisiyle birlikte geleneksel bürokrasiden kopuşunun siyasal ifadesiydi. Bu ittifak, geniş emekçi kitlelerini, savaş döneminin getirdiği yokluk ve baskılardan duydukları hoşnutsuzluktan yararlanarak arkasına aldı. Dörtlü Takrir olarak bilinen belge, bu ittifakın ilk siyasal metni olarak kabul edilir ve bu bakımdan tarihsel bir önemi vardır.

C.H.P. Meclis Grubu Yüksek Başkanlığına,

Daha ilk kuruluşundan beri, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin, en esaslı umdesini teşkil eden demokrasi prensiplerine inanmış ve Türk milletinin ancak bu prensiplerin tamamıyla tatbiki sayesinde refah ve saadete kavuşacağı kanaatine bağlanmış olan vatandaşların, bütün memlekette ve bilhassa partimiz mensupları arasında, en büyük ekseriyeti teşkil ettikleri şüphesizdir. İşte bu kanaatlerdir ki, milletçe özlenen bu amacın gerçekleşmesi için, lüzumlu gördüğümüz tedbirleri Partimizin Meclis grubuna, arz ve teklif etmeyi borç bildik.

Atatürk'ün ölmez adına bağlı olan, mukaddes Kurtuluş Savaşımızdan doğan Türkiye Cumhuriyeti, ilk Teşkilatı Esasiye Kanunu ile, dünyanın belki en demokratik Anayasa'sını meydana getirmiş ve bu sayede gerek ferdi hürriyetleri, gerek milli murakabeyi en geniş surette sağlamak imkânlarını vermişti.

Memleketi, Ortaçağ'dan kalma birtakım zararlı müesseselerden koruyabilmek ve irticai kırmak maksadıyla, 1925'ten sonraki yıllarda, siyasi hürriyetlerin bazı takyitlere uğratıldığını biliyoruz. Lakin, Türkiye Cumhuriyet Devleti, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun, demokratik ruhuna daima sadık kalmış ve cumhuriyetin kurucusu büyük Atatürk, bunu tamamıyla demokratik bir şekilde ulaştırmak idealinden, ölünceye kadar ayrılmamıştı.

Burada, izaha lüzum görmediğimiz türlü sebeplerden dolayı, muvaffakiyetsizlikle neticelenen Serbest Fırka tecrübesi, bu maksatla yapılmış bir hareketti. Bu talihsiz tecrübenin uyandırdığı tepkiler neticesinde, siyasi hürriyetlerin yeni birtakım tahditlere uğratıldığı inkâr edilemez. Bununla beraber Cumhuriyet idaresinin, her şeye rağmen, demokratik tekâmül yolunda ilerlediğini gösteren teşebbüsler de vardı. Büyük Millet Meclisi seçimlerinde, müstakil mebuslara gittikçe daha artacak nispette yer ayrılması tecrübesini buna bir delil olarak zikredebiliriz.

İl. Dünya Savaşının belirmeye başlaması ve harp tehlikesinin memleketimizi daimi bir tehdit altında buldurması, pek tabii olarak siyasi hürriyetleri bir kat daha tahdide sebep olmuş ve bu suretle Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun, demokratik ruhundan biraz daha uzaklaşmıştı. Gerçi Cumhuriyet Halk Partisi içinde, ayrıca bir müstakil grup teşkil, milli murakabede işinin daha esaslı bir şekilde sağlanması ve tek parti usulünden doğan zararların karşılanması yolunda, bir tecrübe olmakla beraber kuruluşundaki gayritabiiik dolayısıyla, bundan da müspet bir netice alınmadığını görüyoruz.

Bütün dünyada hürriyet ve demokrasi cereyanlarının, tam bir zafer kazandığı, demokratik hürriyetlere riayet prensibinin, milletlerarası teminata bağlanmak üzere bulunduğu şu günlerde, memleketimizde de Cumhuriyet başkanından en küçüğüne kadar bütün milletin aynı demokratik ülküleri taşıdığından şüphe edilemez.

Uzun asırlardan beri, müstakil bir devlet olarak yaşayan Türkiye'de hatta okuyup yazma bilmeyen vatandaşların bile, siyasi hürriyetlerini şuurla kullanacak bir seviyede buldukları inkâr kabul edilmez bir hakikattir. Okuyup yazma bilmeyen köylüler arasında bile, dünyanın en değerli idare ve siyaset adamlarını yetiştirmiş olan milletimizin, bilhassa cumhuriyet idaresinin kuruluşundan beri, yapılan hamleler neticesinde bundan 20 yıl evveline nispetle çokyüksek bir seviyeye erişmiş bulunduğu, ögünüülecek bir gerçektir.

İşte, bir taraftan iç hayatımızdaki bu mesut tekâmülün yarattığı siyasi olgunluk, diğer taraftan bugünkü medeniyet dünyasının umumi şartları daha ilk Teşkilatı Esasiye Kanunu'muzda hâkim olan demokratik ruhu, bugünkü siyasi hayat ve teşkilatımızda, kuvvetle tecelli ettirmek zamanı geldiği kanaatine bizi sevk etmiş bulunuyor. Bunun bir an evvel gerçekleşmesi yönündeki düşüncelerimizi, şöyle hülasa ediyoruz:

1 - Milli hâkimiyetin en tabii neticesi ve aynı zamanda dayanağı olan Meclis murakabesini, Anayasa'mızın yalnız şekline değil, ruhuna da tamamıyla uygun olarak tecellisini sağlayacak tedbirlerin aranması.

2 - Yurttaşların siyasi hak ve hürriyetini, daha ilk Teşkilatı Esasiye Kanunu'muzun gerektirdiği genişlikte kullanabilmeleri imkânlarının sağlanması.

3 - Bütün parti çalışmalarının, yukarıdaki esaslara tamamiyle uygun bir şekilde, yeniden tanzimi. Muhterem milletvekili arkadaşlarımızın, yüksek tasviplerine sunduğumuz bu teklifimizle, daha ilk kuruluşundan beri, milli hâkimiyet gayesine erişmeyi, onu gerçekleştirmeyi hedef tutan, Cumhuriyet Halk Partisi'nin ve bütün Türk milletinin yüksek arzularına tercüman olduğumuza, Atatürk'ün idealine sadık kaldığımızı inanmış bulunuyoruz.

Cumhurbaşkanımızın, 19 Mayıs 1945 tarihli nutuklarında: "Siyaset ve fikir hayatımızda demokrasi prensiplerinin daha geniş ölçüde hüküm süreceği" hakkındaki ifadeleri, bu teklifimizin vaktisiz ve yersiz olmadığı hakkındaki inancımızı büsbütün kuvvetlendirmiştir.

Milletimizin bütün kuvvet ve iradesini temsil eden Büyük Millet Meclisi Parti Grubu arkadaşlarımızın, Türkiye Cumhuriyetine ve Türk milletine, dünya demokrasileri arasında şerefli bir mevki sağlayacak olan bu teklifi, kendi öz düşüncelerinin bir ifadesi gibi telakki edecекlerinden asla şüphe etmediğimizi, bir defa daha tekrar eder ve takrimimizin açık oturumda müzakeresini saygılarımızla rica ederiz.

İzmir, CELAL BAYAR

İçel, REFİK KORALTAN

Kars, FUAD KÖPRÜLÜ

Aydın, ADNAN MENDERES*

* Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri, 1946-1950: Demokrat Parti'nin Kuruluşundan İktidara Kadar Politik Konuşmalar, der. Özel Şahi Söngiray (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999), 23-25.

Toprak reformu tartışmalarının arttığı sıralarda 1945 Bütçe Kanunu görüşmeleri de parti içi gerilimlerin su yüzüne çıkmasına neden oldu. Tartışmalarda ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşullar şiddetle eleştirildi. 29 Mayıs 1945'te yapılan oylamada Adnan Menderes, Refik Koraltan, Emin Sazak, Fuad Köprülü ve Celal Bayar ret oyu kullandı; dolayısıyla parti içindeki liberal eğilim birlikte hareket etti. Ancak hükümete yapılan eleştiriler bu kanatla sınırlı kalmadı; Recep Peker ve Hikmet Bayur da eleştiri yapanlar arasına eklendi. Bu koşullarda Mayıs sonunda Celal Sait Siren Ticaret Vekilliği görevinden alındı, yerine Raif Karadeniz atandı. Memduh Şevket Esendal ise CHP genel sekreterliğinden alındı, yerine Nafi Atuf Kansu vekâleten atandı. Bu değişiklikler, hükümetin muhalefete kayıtsız kalmadığının göstergesi olarak yorumlandı.⁵⁶

Yapılan tartışmaların en önemli dışavurumlarından biri, 7 Haziran 1945'te Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü ve Refik Koraltan tarafından ortak olarak hazırlanan 'Dörtlü Takrir' ismiyle bilinen metindir. Metinde, CHP yönetimine iletilen bir siyasi liberalleşme talebi dile getiriliyor, "yurttaşların siyasi hak ve hürriyetlerini daha ilk Teşkilatı Esasiye Kanunumuz'un gerektirdiği genişlikte kullanabilmeleri" talep ediliyordu. Metnin hazırlanması sırasında Bayur'a beşinci imzacı olması teklif edilmişti ancak Bayur'un tereddüt etmesi üzerine bundan vazgeçilmişti.⁵⁷ Metni hazırlayanların amacı yeni bir parti kurmak değil, CHP içinde hâkim olmaktı.⁵⁸

⁵⁶ Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): Cilt 1: İkinci Parti*, (İstanbul: İletişim, 2010), 250-252.

⁵⁷ Toker, *İsmet Paşalı Yıllar, 1944-1973*, 68-69.

⁵⁸ Ahmet Hamdi Başar, *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları: Cilt 2: "Yine Hayal Âleminde Uçuyorum"*, Haz. Murat Koraltürk, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2007), 50.

Nuri Demirağ (1886-1954)

Erken cumhuriyet döneminin önde gelen sanayicilerindedir. Milli Kalkınma Partisi'nin kurucusudur. Sivaslı bir memur ailesine mensuptu. Sivas ve civarında geçirdi-

ği gençlik yıllarında Ziraat Bankası'nda memur olarak çalıştı. 1911'de İstanbul'da Hasköy Mal Müdürlüğü Refikliği'ne getirildi. Memurluktan istifa ettiği 1920 yılına kadar çeşitli şube ve dairelerde kâtip, tahakkuk memuru, müfettiş gibi görevlere atandı. Cumhuriyetin ilanını takiben Samsun-Sivas Demiryolu ihalesine katıldı. İlerleyen yıllardaki demiryolu inşa hamlelerinde sermayedar olarak önemli bir rol oynadı. Demiryolu inşasındaki kilit öneme bağlı olarak kendisine Atatürk tarafından 'Demirağ' soyadı verildi. 1930'ların ortasında Türkiye bütçesinin yüzde 5'ine tekabül eden miktarda bir servete sahipti ve 'Nuri Demirağ kadar zengin' sözü bu dönemde yaygınlaşmıştı.* Aynı dönemde havacılık sanayii alanında da yatırımlar yapmaya başladı. Kurduğu uçak fabrikası özellikle askerî uçak üretiminde önemli bir yer tuttu. II. Dünya Savaşı yıllarında Yeşilköy Gök Okulu ya da Demirağ Uçuş Okulu adıyla anılan okulu kurdu; uçak yapımı ve havacılık eğitimini sistemli hale getirdi. 1945 yılının sonbaharında havacılık alanındaki yatırımlarından devlet desteği çekilince, dönemin ilk muhalefet partisi olan Milli Kalkınma Partisi'ni kurdu. Parti siyasi hayatta önemli bir etki yaratmadı. Ancak parti 1953'e kadar kongre toplamaya devam etti. Demirağ 1940'ların sonunda ve 1950'lerin başlarında İstanbul Boğazı'na köprü inşa edilmesi gibi o dönem için gerçekçi bulunmayan projeler geliştirdi. 1954'te Demokrat Parti listesinden milletvekili seçildi.

* Osman Yalçın, "Mühürdarzade Nuri Bey'in (Demirağ) Hayatı ve Çalışmaları (1886-1957)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 44, (2009), 750.

Dörtlü Takrir'in hazırlanmasını izleyen günlerde devletçi kanadın muhalifliberal kanat karşısında zafer elde etmesi olarak algılanan iki gelişme meydana geldi. 11 Haziran'da Çiftçi-yı Topraklandırma Kanunu muhalefete rağmen parti disiplini nedeniyle oybirliğiyle kabul edildi. Bir sonraki gün, 12 Haziran 1945'te CHP Meclis grubu Dörtlü Takrir'i tartışmaya başladı. Ancak metin grup gündeminden çıkarıldı ve İnönü muhaliflerin ayrı bir örgütlenmeye gitmesi gerektiği işareti verdi. Bu, CHP yönetimi ve 'Dörtler' arasındaki mesafenin daha da açılması anlamına geliyordu. Bu süreçte gerek *Vatan*, gerekse *Tan* gibi muhalif gazeteler 'Dörtler'i desteklemeye başladı'.⁵⁹ Ahmet Hamdi Başar'ın bu dönemde İsmet İnönü'ye gönderdiği mektupta yer alan "Tek Parti usulünü bir irtica olarak tanıyan ve gören bir çoğunluk var" cümlesi, çok partili hayata geçilmesini isteyenlerin etkisinin azımsanamayacak düzeyde olduğunu göstermektedir. Başar'ın aynı mektupta Türkiye'de 'inkılapçı ve toplayıcı bir şef ve tek parti' olmaksızın demokrasiye geçişin mümkün olmadığını belirtmesi ve tek parti rejiminin sona ermesi fikrine mesafeyle yaklaşması da dikkat çekicidir.⁶⁰

İnönü, bu dönemde üst düzey komutanlara yaptığı, basına duyurulmayan bir açıklamada çok partili hayata geçiş konusunu şu şekilde inceliyordu: "Bir de parti meselesi vardır. Bence bir karşı parti memlekette teessüs etmedikçe demokrasi cihazı tamamlanmış olmaz. Bu benim başvekilliğimden beri iltizam ettiğim bir cihettir. (...) Fakat bunu sun'i olarak tesis etmenin faydası yoktur. Şimdi bugün kurulacak

⁵⁹ Zürcher, *Turkey*, 211.

⁶⁰ Başar, *Hatıralar*: Cilt 2, 8.

bir karşı parti, komonist olarak teşekkül eder. Bunun tehlikesi ise, yabancı devletin vasıtası olmasıdır".⁶¹

CHP içi tartışmalar ve dış politika alanındaki gelişmelerin yanında 1945'in yaz ayları boyunca ortaya çıkan bir diğer gelişme çok partili hayata fiilen geçişin sağlanmasıydı. Yaz ayları boyunca İstanbullu sanayici Nuri Demirağ önderliğinde 'Milli Kalkınma Partisi' adlı yeni bir siyasi partinin kurulması çalışmaları başladı. 1930'lu ve 1940'lı yılların en önemli sermayedarlarından olan Demirağ, bu dönemde CHP ile olan bağlantıları sayesinde yüklü miktarda kredi alıyordu. Ancak Demirağ'ın uçak fabrikasının devlet yetkililerine güven vermemesi nedeniyle krediler kesildi; Demirağ bunun sonucunda yeni bir parti kurma çalışmalarına başladı. Yürürlükteki Cemiyetler Kanunu parti kurulmasını yasaklasa da 5 Eylül 1945'te yeni parti faaliyetlerine başladı. Hükümet 22 Eylül 1945'te partinin kurulmasına resmen izin verdi. Partiyi destekleyenler arasında, Kurtuluş Savaşı'nın son yıllarında meclisin başlıca muhalifkanı olmuş olan İkinci Grup'un önemli temsilcilerinden Hüseyin Avni Ulaş bulunuyordu. Parti gerek ekonomik, gerek siyasi alanlarda liberal bir yönelişe sahipti. Programında cumhurbaşkanını halkın seçmesi, zorunlu askerlik uygulamasının sona ermesi gibi ilkeler bulunuyordu. CHP yanlısı basın, yeni partinin itibarını azaltmak için partiye 'Kuzu Partisi' adını vermekte gecikmedi; bunun nedeni, Demirağ'ın partinin kuruluş sürecinde gazetecilere verdiği kuzu ziyafetleri olarak gösterildi. Parti Celal Bayar'ı da üye olarak almak istese de bu yönde bir başarı kaydedemedi.⁶² Ahmet Hamdi Başar'ın hatıralarında yer alan deyişle, 'Zaten Kalkınma Partisi'ni ciddiye alan yoktu ve olamazdı'.⁶³

1945'in sonbahar ayları boyunca 'Dörtler' kademeli olarak CHP'den koştular. 21 Eylül'de Menderes ve Köprülü *Tan ve Vatan*'da yayınlanan, CHP yönetimini eleştiren yazıları nedeniyle partiden ihraç edildiler.⁶⁴ Buna tepki olarak Bayar 28 Eylül 1945'te milletvekilliğinden istifa etti. Bayar'ın milletvekilliğinden istifası duyulunca, yeni bir parti kurulacağı anlaşıldı.⁶⁵ İnönü bu dönemde yaptığı çeşitli açıklamalarda bir muhalefet partisinin kurulması fikrini açıkça destekledi. Bu noktada iki örnek verilebilir. İnönü 12 Ekim 1945'te ABD senatörü Claude Pepper ve büyükelçi Edwin Wilson'u kabul etmişti. Görüşmeler sırasında yaptığı konuşmada temsili demokrasiyi kurma isteğini dile getirdi ve "Muhalefet lideri olarak mecliste oturduğum zaman isteğim gerçekleşmiş olacak" yönünde bir açıklama yaptı.⁶⁶ İnönü 1 Kasım 1945'te meclis açılışı için yaptığı konuşmada ise II. Dünya Savaşı sonrasında dünyadaki gelişmeleri referans alarak bir muhalefet partisinin eksikliğini vurguladı. Bununla birlikte, ülkenin böyle bir muhalefete hazır olmadığını da belirtti.⁶⁷ Konuşmadan anlaşıldığı kadarıyla Milli Kalkınma Partisi ciddi bir muhalefet odağı olarak görülüyordu ve esas olarak 'Dörtler' çevresinde ortaya çıkması beklenen partinin başlıca muhalefet partisi olması öngö-

⁶¹ İsmet İnönü, "İstanbul Hadımköy'de Üst Düzey Komutanların Katıldığı Bir Toplantıda Türk-Sovyet İlişkileri, Çok Partililiğin Gerekliği ve Pahalık/Piyasadaki Ürünlerin Fiyat Ayarları ile İlgili Verilen Söylev", 8 Temmuz 1945, *İsmet İnönü: Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler, 1944-1950*, 38.

⁶² Toket, *İsmet Paşalı Yıllar, 1944-1973*, 45.

⁶³ Başar, *Ahmet Hatıralar: Cilt 2*, 50.

⁶⁴ Erik J. Zürcher, *Turkey*, 211.

⁶⁵ Toket, *İsmet Paşalı Yıllar, 1944-1973*, 74.

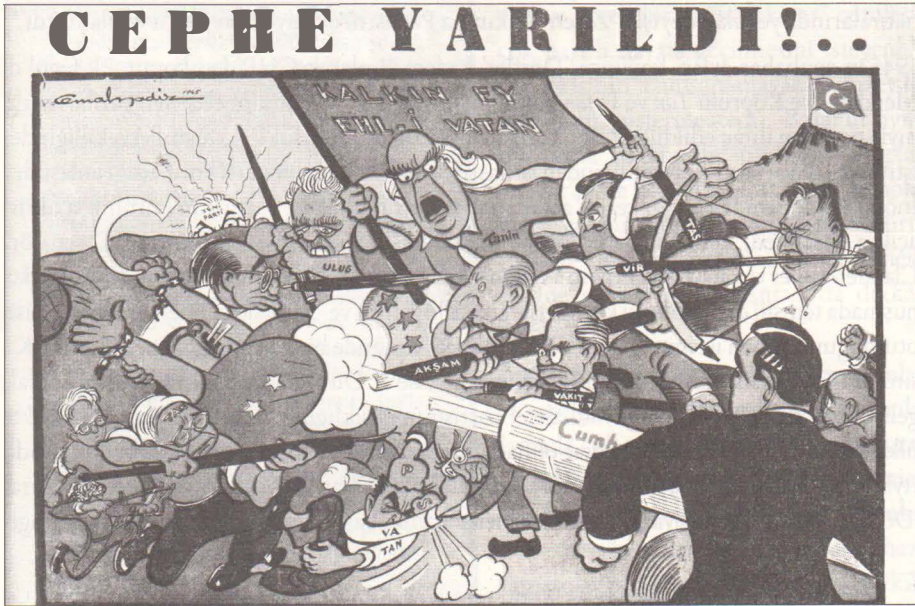
⁶⁶ Kayaoglu, "Cold War in the Aegean", 322.

⁶⁷ Ahmad, "Political Parties", 232.

rülüyordu. Ülkenin bu yeni partiye hazır olmaması yönündeki çekince ise İnönü'nün daha önceden dile getirdiği, yeni partinin bir komünist parti olması yönündeki çekincenin devami olarak değerlendirilebilir.

Bu şekilde açılan yeni yasama yılında CHP içindeki bölünme devam etti. 27 Kasım 1945'te Koraltan partiden ihraç edildi. 1 Aralık'ta ise Bayar CHP'den istifa ettiğini ve yeni bir parti kurma hazırlığında olduğunu ilan etti.⁶⁸ İstifa eden ve ihraç edilen milletvekilleri, Tevfik Rüştü Aras'ın aracılığıyla dönemin radikal sol görüşlü entelektüelleri Zekeriya ve Sabiha Sertel ile bağlantıya geçtiler. TKP ile organik bağlantıları olan Zekeriya ve Sabiha Sertel'in çıkardığı *Tan* gazetesi Milli Şef Dönemi'nde en önemli muhalif basın organlarından biri olmuştu, özellikle faşizm karşıtı yayınlarıyla dikkat çekiyordu. CHP'nin II. Dünya Savaşı sırasında Nazi Almanyası ile ilişkilerini yakınlaştırması ve Türkiye'de gerek antikomünist eğilimlerin, gerekse faşist hareketlerin yaygınlaşmasına zemin hazırlaması, sosyalistlerin CHP'ye yönelik olumsuz bir tavır takınması sonucunu doğurmuştu.⁶⁹ Bu bağlamda CHP içinde oluşan muhalefet, sosyalistler tarafından ilerici bir muhalefet olarak görülüyordu. Bununla birlikte, 'Dörtlülük' imzacıları ile sosyalistler arasında bazı temel görüş ayrılıkları vardı; örneğin Bayar, Menderes ve Koraltan'ın söyleminde ön plana çıkan antikomünist temalar ya da Menderes'in toprak reformuna karşı takındığı tavır Sertel'lerin bu ittifaka temkinli bir şekilde yaklaşmasına neden oluyordu.

4 Aralık 1945'te gerçekleşen ve Türkiye siyasi hayatının en önemli olayları arasında yer alan Tan Olayı'ndan bir gün sonra *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan karikatür. Neredeyse bütün basın ve önde gelen yazarları bir olmuş, *Tan* ve *Görüşler*'i çıkaran Sabiha ve Zekeriya Sertel'e saldırıyor. Sabiha Sertel'in elindeki orak, *Görüşler* dergisinin G harfini simgeliyor. "Cephe Yarıldı" başlıklı karikatür, cinsiyetçi bir içerik de taşıyor. Yeni Parti olarak adlandırılan Demokrat Parti, saldırıyı arkadan seyrediyor (Kaynak: *Cumhuriyet*, 06.12.1945: 4).

⁶⁸ Toker, *İsmet Paşalı Yıllar, 1944-1973*, 76.

⁶⁹ Sinan Yıldırım, "Demokrat Parti ve Dönemi", 25.

İsmet İnönü 1 Kasım 1945 Konuşmasından

Türkiye Cumhuriyeti'ni II. Dünya Savaşı'nın ardından çok partili düzene götüren sürecin içsel ve dışsal nedenleri bulunuyordu. Bir de bu süreci açığa vuran, onun işaretlerini veren ve bu bakımdan da simgesel öneme sahip nutuklar vardı. Bunlardan ilki, İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1945'teki nutkuydu. İnönü, bu nutkunda ihtiyatlıca demokrasi yolunda ilerleneceğini belirtmişti. 1 Kasım 1945'te Meclis açış nutkunda ise açıkça konuşmuş ve çok partili düzenin başlayacağını kesin işaretlerini vermişti. Bu nutukla birlikte Türkiye siyasal yaşamında bir dönem kapanıyor ve yeni bir dönem açılıyordu.

(...) Büyük Meclisin her deneti yanında milletin vergileri ve harcadıkları üzerindeki deneti, en ileri demokratik milletlerin hiçbirinden eksik kalmayacak kadar kesin ve kavrayışlıdır. Bizim tek eksiğimiz, Hükümet Partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda, memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muva'ak olmaması bir talihsizliktir. Fakat memleketin ihtiyaçları şevkiyle, hürriyet ve demokrasi havasına tâbi işlemesi sayesinde, başka siyasi partinin de kurulması mümkün olacaktır. Bununla beraber, Mecliste çokluğu teşkil eden parti üyelerinin Hükümeti tenkitte Devlet ve millet işlerini denetlemede, hiçbir kayda, hatta hiçbir ölçüye bağlı bulunmadıkları herkesin gözü önünde bir gerçektir. (Bravo sesleri, alkışlar) Memleketimizin hürriyet ve güvenlik içinde halk idaresini bütün şartlarıyla geliştirebilecek bir yolda ilerlediğini inançla söyleyebiliriz. Bu gelişme için her vatandaşın vazife ve sorum duygusu ile ilgili olması birinci şarttır. Demokrasinin her millet için müşterek prensipleri olduğu gibi, her milletin karakterine ve kültürüne göre birçok özellikleri de vardır. (Bravo sesleri, alkışlar)

Türk milleti kendi bünyesine ve karakterine göre, demokrasinin kendi için özelliklerini bulmağa mecburdur. Söz ve yazı hürriyeti, şüphe yoktur ki, her halk idaresinin sözgötürmez ortak temelidir. Her milletin kendi karakterine göre de, bir konuşma ve söze dayanma ölçüsü vardır. Bu ölçüyü hiçbir kitapta bulamayız ve hiçbir kitaba yazamayız. (Bravo sesleri, alkışlar) Ancak, uygularken milletin neye dayandığını ve neye dayanmadığını öğrenebiliriz. (...)*

* *Tarihe Düşülen Notlar-1: Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları-1 (1 Mart 1921-4 Aralık 1987), haz. Hasan Yılmaz, (Ankara: TBMM, 2011), 12.*

Bu bağlamda, CHP'den ayrılanlar ile sosyalist muhalefeti bir araya getirebilecek bir platform niteliğinde bir yeni bir yayın organının, *Görüşler* dergisinin çıkarılmasına karar verildi. Dergi 1 Aralık 1945'te yayın hayatına başladı. İlk sayıda "Zincirli Hürriyet" başlığı altında tek parti rejiminin yol açtığı hak ve özgürlük ihlalleri inceleniyordu; sayının ilk sayfasında Bayar, Menderes ve Köprülü'nün de ilerleyen dönemde dergiye yazı yazacağı belirtiliyordu.⁷⁰ Cami Baykurt, Niyazi Berkes, Behice Boran, Pertev Naili Boratav ve Sabahattin Ali gibi sol entelektüeller de dergiye yazılarıyla katkıda bulunacaklardı.⁷¹

Bu bağlamda Türkiye siyasi tarihi açısından önemli olaylardan biri olan *Tan* gazetesi baskını meydana geldi. *Görüşler* dergisinin yayınlanmasından iki gün sonra, *Tan*'in başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın, Namık Kemal'den aldığı 'Kalkın Ey Ehl-i Vatan' sözleriyle *Tan* gazetesini komünizm propagandası yapmakla suçladı ve memleketini sevenleri komünistlere karşı mücadeleye çağırıldı. *Cumhuriyet* gazetesinde ise *Görüşler* dergisinin başlığındaki 'G' harfinin ters çevrilip bir kısmının kapatıldığında orağa benzediğine, dolayısıyla komünist bir sembol olduğuna dair bir yazı yayınlanmıştı. 4 Aralık 1945'te İstanbul Üniversitesi öğrencilerinden

⁷⁰ Zekeriya Sertel (2001) *Hatırladıklarım*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001), 229

⁷¹ Sabiha Sertel (1987) *Roman Gibi (Anılar)*, (İstanbul: Cem, 1987), 293.

bir grup ellerinde Atatürk'ün ve İnönü'nün resimleriyle komünizm karşıtı bir gösteri yaptı.⁷² Baskınakatılanlar arasında Süleyman Demirel ve İlhan Selçuk'un da bulunduğu bilinmektedir. *Tan* gazetesi baskını CHP İstanbul il örgütü tarafından, sol/muhafif basının önünü kesmek için düzenlenmişti. Göstericiler ellerindeki baltalarla önce *Tan* gazetesi bürosunu, daha sonra da Sabahattin Ali ve Cami Baykurt'un çıkardığı *La Turquie* ve *Yeni Dünya* gazetelerinin matbaaları ile Berrak ve ABC kitabevlerini tahrip etti.

Bayar, Menderes ve Köprülü, diğer gazetelerce kendilerine yöneltilen 'kızullarla işbirliği yaptıkları' yönündeki suçlamaları reddettiler ve *Görüşler* dergisi ile herhangi bir ilgilerinin olmadığını açıkladılar.⁷³ Böylece sosyalist aydınlarla CHP'den ayrılan muhalefet arasındaki ittifak çabaları sona erdi. SSCB 8 Aralık'ta, baskın sırasında tahrip edilen Sovyet yayınları konusunda nota verdi. Hükümet cevaben konunun bir iç mesele olduğunu belirtti.⁷⁴ İlerleyen dönemde baskını düzenleyen 'üniversite gençliği' olduğu CHP'lilerce sıkça vurgulandı; Sertel ise matbaayı yıkanın üniversite öğrencileri değil, polis olduğunu ısrar etti.⁷⁵

Bu şartlar altında yeni partinin kurulma çalışmaları devam etti ve 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti kuruldu. Parti programında altı ok yer alıyordu. Halkçılığa özel bir vurgu yapılmış, parti yerine halkın kararlarının önde olması gerektiğinin altı çizilmişti.⁷⁶

Celal Bayar, partinin ismi seçilirken ABD'deki Demokrat Parti'nin ilham kaynaklarından biri olduğunu belirtmektedir. Adnan Menderes, gazetecilerin yeni partinin sağda mı, solda mı olduğuna dair sorularına "Belki de Halk Partisi'nden iki parmak daha soldadır" cevabını vermişti.⁷⁷

Parti kurulmadan önce Bayar İnönü'nün onayını almak istedi. İnönü üç soru sordu. İlk soru parti programının "dini inançlara saygılıdır" yönünde bir ibare içerip içermediğine ilişkindi. İkinci soru, partinin Köy Enstitüleri'ne ve ilkokul seferberliğine karşı bir program maddesinin olup olmadığı yönündeydi. İnönü son olarak yeni partinin dış politika konusunda "dış politikada ayrılık var mı?" sorusunu sordu. Programda 'dini inançlara saygı' konusunda özel bir değini bulunmadığı, Köy Enstitüleri'ne ve eğitim seferberliğine karşı bir maddenin yer almadığı ve dış politika konusunda da bir ayrılık olmadığı teminatını alınca partinin kurulmasına onay verdi.⁷⁸

İç politika düzleminde 1946'nın ilk aylarında Demokrat Parti'nin Cumhuriyet Halk Partisi ile tam anlamıyla karşı karşıya gelmediği, aksine belirli ölçülerde iktidar partisinden yakınlık gördüğü anlaşılmaktadır. Bu durum, bu dönemde DP'nin (tıpkı 16 yıl öncesindeki Serbest Cumhuriyet Fırkası örneğinde olduğu gibi) bir 'muvazaa partisi' olup olmadığı yönünde tartışmalara yol açtı.⁷⁹ Bununla birlikte, bahar aylarında iki parti arasındaki gerilim gün yüzüne çıktı. Gerilimi ortaya çıkaran, 21 Nisan 1946 tarihli milletvekili ara seçimleriydi. Demokrat Parti seçim kanunundan şikâyetçiydi ve değişmesini talep ediyordu.

⁷² Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*: 2: 1922-1971, (İstanbul: Pera, 1997), 1329.

⁷³ Başar, *Hatıralar*: Cilt 2, 85; Sertel (2001) *Hatırladıklarım*, 231.

⁷⁴ İsmail Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye: Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, İstanbul: ISIS, 1997), 15.

⁷⁵ Toker, *İsmet Paşalı Yıllar, 1944-1973*, 147.

⁷⁶ Feroz Ahmad, *The Making of Modern Turkey*, (London: Routledge, 2003), 105.

⁷⁷ Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim*: 2: 1922-1971, 1331.

⁷⁸ Toker, *İsmet Paşalı Yıllar, 1944-1973*, 81.

⁷⁹ Toker, *İsmet Paşalı Yıllar, 1944-1973*, 83-84.

Böyle bir bağlamda 26 Nisan 1946 tarihinde yapılan CHP Meclis grubu toplantısında belediye seçimleri ile genel seçimlerin öne alınması gündeme geldi. Belediye seçiminin Eylül ayından Mayıs ayına, genel seçimin ise 1947 yılından 1946'ya alınması önerildi. Özellikle genel seçimlerin erkene alınması, DP'nin örgütlenmesini önlemek için CHP tarafından gerçekleştirilen bir manevra olarak algılandı.

Seçim yasasının değişmesinden 1946 seçimlerine

1946 ortasına gelindiğinde Türkiye'nin siyasi yapısında ve seçim sisteminde önemli değişiklikler meydana geldi. Bu dönemde özellikle Ege bölgesinde CHP ve DP taraftarları arasında büyük bir karşıtlık oluşmuştu. Metin Toker, iki partinin taraftarlarının kahvehanelerini bile ayırdıklarını ve yer yer birbirlerine düşman gözülle baktıklarını belirtmektedir. Pek çok yerde Serbest Cumhuriyet Fırkası'nda yöneticilik yapmış olan kişilerin Demokrat Parti'ye katılmasının da partinin ülke içinde örgütlenmesini kolaylaştırdığı söylenebilir.⁸⁰

Bu dönemde, 10-11 Mayıs 1946'da TBMM'de toplanan olağanüstü CHP kurultayında 'Değişmez Şef' kavramından vazgeçildi ve partinin genel başkanının dört yıl için seçilmesi kararlaştırıldı. Çok partili yaşama dönüşten sonra formel olarak işlevi kalmayan 'Müstakil Grup' lağvedildi. Bunun yanında, seçim yasasının yumuşatılması ve tek dereceli seçim esasının benimsenmesi yönünde de kararlar alındı.⁸¹

Bununla birlikte, seçim yasasındaki değişiklikler 26 Mayıs 1946 belediye seçimlerine yetiemedi. Demokrat Parti beklenen reformların yapılmadığı bir ortamda seçimlere katılmayı tercih etti; pek ciddiye alınmayan Milli Kalkınma Partisi ise CHP'nin karşısında seçime katılmakla beraber önemli bir sonuç elde edemedi.⁸² Belediye seçimlerinden birkaç gün sonra, 5 Haziran 1946'da seçim yasası değişti. Bu döneme kadar iki dereceli olarak düzenlenen seçimler, yasadaki değişikliklerle beraber tek dereceli yapılmaya başlanıyordu. Demokrat Parti bunun yanında nispi temsil, gizli oy açık-sayım sistemi ve seçimler sırasında adli denetim talep ediyordu. Daha önce CHP Meclis grubunda gündeme gelen genel seçimin erkene alınması konusu da bu dönemde meclis gündemine alındı. DP yönetimi başlangıçta bu öneriyi muhalefet etse de, gerek bu dönemde basın yasasının yumuşatılması gibi çeşitli düzenlemeleri sekteye uğratmamak istememesi, gerekse CHP'nin DP'yi kapatmakla tehdit etmesi gibi nedenlerle seçim takvimindeki değişikliği kabul etti.⁸³

Seçim yasası dışında bu dönemde yapılan başlıca reformlar basın ve üniversiteleri kapsıyordu. Her iki alanda da 13 Haziran 1946 tarihinde düzenlemeler yapıldı. Basın Kanunu'nun hükümete gazete kapatma yetkisi veren 50. Maddede değişiklik yapıldı.⁸⁴ Şubat 1945'te hazırlanmaya başlanan Üniversiteler Kanunu da aynı gün kabul edildi ve üniversitelerin özerkliği ilkesi benimsendi.

⁸⁰ A.g.e., 95.

⁸¹ İsmet İnönü, II. Olağanüstü CHP Büyük Kurultayını Açış Söylevi, 10.05.1946, *İsmet İnönü: Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler, 1944-1950*, 84-89.

⁸² Toker, *İsmet Paşalı Yıllar, 1944-1973*, 106.

⁸³ Ahmad, *Modern Turkey*, 106-107.

⁸⁴ İzzet Eroğlu, "1924 Anayasası Döneminde İnsan Haklarının Normatif Çerçevesi ve Uygulanması", *Yasama Dergisi*, 14, 2010, 111.

Niyazi Berkes Unutulan Yıllar'dan

Niyazi Berkes'in *Unutulan Yıllar* adlı kitabı 1940'lı yıllar Türkiye'sinin en önemli ve iyi gözlemlerini içeren kitaplardan biridir. Berkes, 1945 yılındaki hızlı liberalleşmeye sola karşı şedit bir baskının eşlik ettiğini kendi tanıklıklarına da dayanarak canlı bir şekilde anlatır. Sola karşı baskının bir ucunda Cumhuriyet gazetesi vardı. Gazete, 4 Aralık 1945 tarihli sayısında *Görüşler* dergisinin G'sinin orağa benzediğini "bizim yoldaşlar nihayet maskelerini attılar" diye duyurdu. Baskının bir ucunda ise İsmet Paşa ve CHP vardı. Tan Baskını İnönü ve partisinin dahliyle gerçekleşmişti. O aralar zamanın solcularıyla temas halinde olan DP ileri gelenleri bu baskıların ardından soldan kaçarcasına uzaklaşacaktı.

G harfinin karşısında ulusal duyguları kabaran 'gençlik' dedikleri bir kalabalık 4 Aralık 1945 günü Tan matbaası ile [Cami] Baykurt'un çıkardığı bir gazeteyi ve bir kitabevini bir iki saat içinde yıkıntıya çevirdiler. Bu görülmedik vandalizm işlenirken ellerde taşınan pankartlardan birinde şu sözler yazılı: "Hiçbir Memlekette Türkiye'de Olduğu Kadar Hürriyet Yoktur".

Günümüzde gördüğümüz boyutlara varan vandalizmin ilk uygulanaşı böylece Milli Şefimizin zamanında, onun partisinin planlamasıyla ve onun hükümetinin bilgisi altında, gözleri önünde olmuştur. Tepkiler de ilginç. Ankara Caddesi başını cümbüş içinde. Bayar, Menderes, Köprülü birer bildiri ile yazı vaadettiklerini yapamadılar. Aras'tan ses yok! Mareşal yanından ise ne bir ses, ne bir nefes! Bu demokrasi şampiyonları, bu vandalizm yönteminin uygulanmasının arkasından ne geleceğini anladıklarından sus-pus olmuşlardı!

* Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, yay. haz. Ruşen Sezer (İstanbul: İletişim, 1997).

Değişen siyasi atmosfer içinde 1946'nın ikinci yarısında bir dizi sol partinin kurulduğu görülmektedir. Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun girişimiyle 14 Mayıs 1946'da kurulan Türkiye Sosyalist Partisi bunlardan ilkidir.⁸⁵ Parti, Hüsamettin Özdoğu ve Mustafa Börklüce gibi isimleri de bir araya getiriyordu. Parti içinde gerek TKP içinden, gerekse TKP haricinden kadrolar bulunmaktaydı,⁸⁶ partinin kurucusu da TKP ile organik bağlantı içinde olmayan, buna karşılık Belçika gibi ülkelerdeki sosyal demokrat partilerle ilişki içinde bulunan Esat Adil Müstecaplıoğlu idi. Kaldı ki, Esat Adil Müstecaplıoğlu, partiyi 'samimi surette antikomünist bir Sosyalist Partisi' olarak tanımlamıştır.⁸⁷

Türkiye Sosyalist Partisi, kısa bir süre için faaliyet gösterse de önemli bir etki yarattı. Aziz Nesin ve Rıfat Ilgaz bir süreliğine partinin üyesi oldu. Partinin yayın organları arasında *Gün ve Gerçek* gazeteleri bulunuyordu. İşçiler parti tarafından düzenlenen konferanslara yoğun ilgi gösteriyordu. Türkiye Sosyalist Partisi, Mensucat İşçileri Sendikası başta olmak üzere çeşitli sendikaların kurulmasına öncülük etti.⁸⁸

Türkiye Sosyalist Partisi'nden birkaç hafta sonra, 10 Haziran 1946'da kurulan Türkiye Sosyalist Ekmekçi ve Köylü Partisi'nin kurulmasında ise Türkiye Komünist Partisi'nin TSP'ye kıyasla çok daha doğrudan bir rol oynadığı bilinmektedir. Partinin kurucusu Şefik Hüsnü

⁸⁵ Özgür Gökmen, "Çok-partili Rejime Geçerken Sol: Türkiye Sosyalizminin Unutulmuş Partisi", *Toplum ve Bilim*, 78 (1998), 161-186; Emin Karaca, *Unutulmuş Sosyalist: Esat Adil: Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun Hayatı, Mücadelesi ve Eserleri*, (İstanbul: Belge, 2008); Özgün Erler Bayır, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Solda Partileşme", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 45, 2011, 54-56.

⁸⁶ Y. Doğan Çetinkaya ve M. Görkem Doğan, "TKP'nin Sosyalizmi (1920-1990)", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cilt 8: Sol*, Haz. Murat Gültekin, (İstanbul: İletişim, 2008), 314.

⁸⁷ Sinan Yıldırım, "Demokrat Parti ve Dönemi", 25.

⁸⁸ Burhan Ögüz, *Yaşadıklarım, Dinlediklerim: Tarihi ve Toplumsal Anılar* (İstanbul: Simurg, 2000), 142.

Deymer' dir. İlk aşamada TSP'ye geçen kimi kişilerin daha sonra TSEKP'e katıldığı gözlemlenmektedir. Partinin *Yığın, Başak, Söz, Havadis, Sendika* gibi yayın organları vardı ve esas olarak sendikal alanda faaliyet göstermekteydi.⁸⁹

Sosyalist partilerin kurulmasıyla aynı dönemde devletten bağımsız bir sendika hareketinin de yeniden ortaya çıktığı görülür. Türkiye sendikacılık tarihinin bu dönemine '1946 Sendikacılığı' adı verilir. Bu alanda gelişmeleri hızlandıran, 5 Haziran 1946'da 4919 sayılı Cemiyetler Kanunu'nun Meclis tarafından kabul edilmesidir. Yeni kanunla, 1938 Cemiyetler Kanunu'nda sınıf temelli cemiyetleri engelleyen hüküm kaldırılıyor ve sendikalar serbest kalıyordu. Bu şekilde Haziran-Temmuz 1946'dan itibaren sendikacılık yeniden canlandı. Türkiye Sosyalist Partisi işyeri esasına göre, Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ise iş kolu esasına göre sendikalar kurulmasına öncülük etti.⁹⁰

CHP hükümetinin sendikacılık alanında yaptığı açılımlar çeşitli nedenlerle açıklanabilir. Bunlardan biri, Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Çalışma Örgütü'nün yaptığı uluslararası baskıdır. Bundan da önemli olarak, etkili bir muhalefet partisinin ortaya çıkması ve işçi sınıfına da hitap eden bir söylem benimsemesi CHP'nin bu alana müdahale etme çabasını ortaya çıkarmıştır.⁹¹ Feroz Ahmad, bu düzenlemelerin bir diğer nedeninin CHP içinde bulunan bir radikal kanadın partiyi yenileyerek muhalefet partisi DP'yi bir işadamları ve toprak sahipleri partisi olarak göstermek istemesi olduğunu belirtmektedir.⁹² Her durumda, dönem içinde işçi sınıfının önemli bir toplumsal aktör haline geldiği ve partilerin bu aktöre yönelik politika geliştirme çabası içinde olduğu anlaşılmaktadır.

Çok partili hayata geri dönülmesinden sonra yapılan ilk genel seçimler olan 21 Temmuz 1946 seçimleri bu bağlamda gerçekleşti. Demokrat Parti, seçimlerin erkene alınması nedeniyle ülke genelinde örgütlenmesini tamamlamadığından 16 ilde seçime giremedi; bu, DP'nin parlamentonun 114 koltuğunu henüz seçim yapılmadan kaybetmesi anlamına geliyordu. Seçim sırasında usulsüzlükler yapıldı, kimi noktalarda yerel görevliler CHP'ye oy verilmesini sağladı.⁹³ İnönü, genel seçimler dolayısıyla yaptığı konuşmada, cumhurbaşkanı olduğu dönemde parti başkanlığını yürütmeye devam etmesi hakkında yöneltilen eleştirileri değerlendirdi, anayasa gereğince görevini ifa edebilmesi için mensup olduğu partinin mecliste çoğunluğuna sahip olması gerektiğini belirtti. Konuşmanın geri kalan kısmında partisinin ve cumhurbaşkanlık döneminin propagandasını yaptı.⁹⁴ Seçimlerde DP laik devlet elitleri ve dindar kitleler arasındaki gerilimi ustaca vurgulayarak kitle desteği almaya çabaladı.⁹⁵ Bunun yanında, Mareşal Fevzi Çakmak'ın DP listesinden milletvekili aday olarak seçimlere girmesi, yeni partinin meşruiyetini artıran bir unsur, hatta 'kazandığı en büyük zafer' olarak değerlendirilmiştir.⁹⁶ Fevzi Çakmak 1944 yılına kadar

⁸⁹ Y.Doğan Çetinkaya ve M. Görkem Doğan, "TKP'nin Sosyalizmi", 314.

⁹⁰ Burhan Oğuz, *Yaşadıklarım, Dinlediklerim*, 142.

⁹¹ Brian Mello, "Political Process and the Development of Labor Insurgency in Turkey, 1945-80", 214.

⁹² Feroz Ahmad, "Political Parties", 233-234.

⁹³ Barın Kayaoglu, "Cold War in the Aegean", 326.

⁹⁴ İsmet İnönü, "Milletvekili Genel Seçimleri Dolayısıyla Yayımlanan Ulusa Bildiri", 18.07.1946, *İsmet İnönü: Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler, 1944-1950*, Haz. İlhan Turan, (Ankara: TBMM, 2003), 142-148.

⁹⁵ Zülküf Aydın, *The Political Economy of Turkey*, (London: Pluto Press; 2005), 192.

⁹⁶ Ahmet Hamdi Başar, *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları: Cilt 2*, 143.

DP Programı'ndan: Umumi Prensipler

MADDE 1 — Siyasi hayatımızın, birbirine karşılıklı saygı gösteren partilerle içlaress lüzumuna inanan Demokrat Parti, Türkiye Cumhuriyetinde demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesine ve umumi siyasetin demokratik bir görüş ve zihniyetle yürütülmesine hizmet maksadile kurulmuştur.

(...)

MADDE 5 — Aile ve mülkiye esaslarına dayanan Türk Cemiyetinde, içtimai adalet ve insanî tesanüt prensiplerinin milli vicdanda kökleşmesi ve tatbikatta geniş yer bulması için çalışmayı vazife biliriz. İnsanlık haysiyetinin korunması için çalışmak isteyen her işsiz yurddaşa iş bulunmasını, ihtiyarlık, hastalık ve sakatlık gibi hallerde yurddaşların yardım görmelerini demokrat bir cemiyetin başlıca hedeflerinden sayarız.

MADDE 6 — İçtimai iş bölümünün tabii neticesi olarak çiftçilik, işçilik, tüccarlık, sanayicilik, avukatlık ve memurluk gibi, yurddaşların teşkil ettikleri iş ve çalışma zümrelerinin karşılıklı münasebet ve menfaatlerinin umumi menfaat çerçevesi içinde içtimai adalet ve insanî tesanüt prensiplerine uygun olarak ahenkleştirilmesi lüzumuna ve imkânına inanıyoruz.

MADDE 7 — Umumi hayata her bakımından muvazeneli ve ahenkli bir gelişmenin sağlanması için, yalnız siyasi partiler kurulmasını, yani sadece siyasi sahada teşkilatlanmış olmayı kâfi görmüyoruz; milletimizin iktisadi ve içtimai sahalarda da sür'atle teşkilatlanması ve daha şuurulu bir birlik tecellisi için işçilerin, çiftçilerin, tüccar ve sanayicilerin, serbest meslekler mensuplarının, memur ve muallimlerin, yüksek öğretim talebesinin içtimai ve iktisadi maksatlarla cemiyetler, kooperatifler ve sendikalar kurmalarını gerekli buluyoruz.

(...)

genelkurmay başkanlığı yapmıştı. Dindar ve muhafazakâr olarak biliniyordu, görev süresi boyunca ordunun eski dinî geleneklerini korumak için elinden geleni yapmıştı.⁹⁷ DP'nin bu dönemde halen bazı sosyalist aydınlarca desteklendiği görülmektedir. İlerleyen yıllarda Türkiye İşçi Partisi'nin genel başkanlığını yapacak olan Mehmet Ali Aybar da 1946 seçimlerinde Bursa'da DP listesinden bağımsız aday olarak seçimlere katılmış, ancak seçilememiştir (Aybar Demokrat Parti'ye katılması yönündeki teklifi ise reddetmiştir). Falih Rıfki Atay, seçimlerden sonra *Ulus*'ta "CHP son seçimde bir rejim savaşı verdi ve Moskova radyosunu hayal sükutuna uğrattı" satırlarını yazmıştır.⁹⁸

Bu koşullar altında, tek dereceli olarak ve açık oy-gizli tasnif esasına göre yapılan 21 Temmuz 1946 seçimlerinin sayısal sonuçları yayınlanmadı. Gizli sayım sonrası açıklanan sonuçlara göre CHP 397, DP 61 milletvekilliği elde etti. Mecliste ayrıca 7 bağımsız milletvekili yer alıyordu; bunların 4'ü DP listesinden seçilen bağımsız milletvekilleri idi. Toplam 465 milletvekili arasında yalnızca 9 kadın milletvekili bulunuyordu; 1935-1939 arasında 18, 1939-1946 arasında 16 kadın milletvekilinin mecliste görev aldığı düşünülürse, 1946'da kadınların siyasi temsili açısından bir gerileme olduğu tespit edilebilir.

⁹⁷ Kemal H. Karpat, *Turkish Politics*, 256.

⁹⁸ Metin Tokar, *İsmet Paşalı Yıllar, 1944-1973*, 129.

Tablo 2:**21 Temmuz 1946 Genel Seçimlerinde Partilerin Aldıkları Oylar ve Oranları**
(Partilerin aldıkları oy oranları açıklanmamıştır.)

Parti adı	Alınan Oy	Oranı	Milletvekili Sayısı
CHP	?	?	397
DP	?	?	61
Bağımsız	?	?	7

1946 seçimleri, Türkiye'nin siyasal ve toplumsal tarihi açısından önemli bir dönüm noktasına tekabül eder. 1946 seçimlerinden önce halkın büyük bir kesimi seçimlere katılmıyordu; iki dereceli seçim sistemi de her seçim bölgesinin ileri gelenlerinin 'ikinci seçmen' olarak belirlenip seçimlerin ikinci turunda çoğunluk adına karar vermesini sağlıyordu. 1946 seçimleriyle beraber, seçimlere katılım kitleler için temel bir politik mücadele biçimi, hatta âdeta 'devrimci' bir yöntem haline gelmiştir.⁹⁹

1946 seçimlerinde CHP'nin takındığı tutum, daha sonraki seçimlerde olabilecek hileleri önlemeyi amaçlayan bir grup subayın 1948'de gizli bir dernek kurmasıyla sonuçlandı. Derneğin üyeleri arasında General Fahri Belen ve başka subaylaryer alıyordu. Subayların bazıları Demokrat Parti liderlerine ordunun kendilerini desteklediği yönünde teminat vermişti.¹⁰⁰

Recep Peker Hükümeti

Seçimlerden sonra Şükrü Saraçoğlu hükümetinin görevi sona erdi. Yeni meclis 5 Ağustos 1946'da açıldı ve cumhurbaşkanı seçimi yaptı. Yeniden aday olan İsmet İnönü'ye karşı, Demokrat Partili milletvekilleri Fevzi Çakmak'ı destekledi. İsmet İnönü yeniden cumhurbaşkanı seçildi. İnönü seçim sonrasında DP'ye ılımlı davranacak ve çok partili hayata kolay geçiş sağlayacak bir başbakan arayışına girdi. Bu bağlamda, ismi 'Milli Şef Dönemi'nin otoriter uygulamalarıyla özdeşleşmiş bulunan Şükrü Saraçoğlu'nun yeniden hükümeti kurma görevini alması mümkün değildi. Bununla birlikte, başbakan olarak atanan isim yine devletçi kanadın temsilcilerinden olan Recep Peker'di. Recep Peker hükümeti 7 Ağustos 1946'da kuruldu. Recep Peker'in bir yıllık başbakanlık dönemi, uluslararası ilişkiler ve ekonomi alanlarında bir dizi krizin yaşandığı ve CHP ile DP'nin sürekli karşı karşıya geldiği bir dönem oldu.¹⁰¹

Meclisin açılması sırasında koltukların dağılımı üzerine iki partinin yöneticileri arasında yaşanan tartışma dikkat çekicidir. Bayar, kürsüden bakıldığında salonun sol tarafında kalan koltukların DP'ye tahsisini istedi, Saraçoğlu ise bunu kabul etmedi. Metin Toker'in ifadesiyle, "Demokratların solda oturmaları devrimciliklerinin delili olacaktı. Halbuki kendilerine sağdaki sıralar tahsis edildi. Saraçoğlu, devrimciliği rakip partiye kaptırmak istememişti".¹⁰² Birkaç ay sonra, Bayar bir demecinde sosyalist ya da komünist olduğunu reddediyor, daha

⁹⁹ Sinan Yıldırım, "Demokrat Parti ve Dönemi", 36.

¹⁰⁰ Kemal H. Karpat, *Turkish Politics*, 241-242.

¹⁰¹ Barın Kayaoğlu, "Cold War in the Aegean", 330.

¹⁰² Metin Toker, *İsmet Paşalı Yıllar, 1944-1973*, 131.

sonra "Eğer solculuk fakirlerin haklarını himaye, onlarla beraber olma ve onlara daha yüksek bir hayat seviyesi temin etmekse memnuniyetle solculuğu kabul ederim" sözlerini ekliyordu.¹⁰³ DP ve CHP arasındaki mücadele, halen sağ-sol karşıtlığından farklı bir düzlemde gerçekleşmekteydi. Buna karşılık, meclisin açılmasından sonra, DP'yi destekleyen sol yönelimli entelektüeller parti yöneticilerinin liberalizme yöneceklerini öngörerek yeni bir örgütlenmenin olanaklarını aramaya başladılar. Bu bağlamda, İnsan Hakları Derneği'nin kurulması projesi gündeme geldi.¹⁰⁴ Zekeriya Sertel ve Cami Baykurt'un öncülük ettiği, Tevfik Rüştü Aras'ın da desteklediği girişim somut bir sonuç vermedi.

1946'da alınan devalüasyon kararı sonrasında Demokrat Parti Peker'e karşı eleştirilerini sertleştirdi.¹⁰⁵ DP, *Bretton Woods* sistemine eklenmeye sıcak baksa da devalüasyon kararına karşı çıkıyordu. Bu karşı çıkışın başlıca nedeni, partinin tarım üreticilerinin çıkarlarını savunmasıydı. DP'ye göre 7 Eylül kararları tarım üreticilerinin aleyhine sonuçlar doğuracak ve Türkiye'nin ödemeler dengesini bozacaktı.¹⁰⁶ DP ve CHP arasında tırmanan gerginlik 23-27 Aralık 1946'da DP'nin Peker'in tavırlarından dolayı Meclisi boykot etmesiyle doruk noktasına ulaştı. Bu konuda gerginliğin aşılması için İnönü'nün araya girmesi gerekti.¹⁰⁷

Parlamento içi tartışmalarda bu gelişmeler yaşanırken, altı aydır faaliyet göstermekte olan sendikalar ve sosyalist partilerin kapatılması için önlemler alındı. Aralık 1946'da Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, Türkiye Sosyalist Partisi, İstanbul İşçi Sendikalar Birliği ve İstanbul İşçi Kulübü Sıkıyönetim Komutanlığı kararıyla kapatıldı. İsmet İnönü bu önlemleri söz konusu hareketlerin dış güçler (Sovyetler Birliği) tarafından desteklendiği gerekçesiyle meşrulaştırdı.¹⁰⁸

Aralık 1946 komünist tevkifatından kısa bir süre sonra, 20 Şubat 1947'de yürürlüğe giren 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun'da grev hakkı yer almıyordu ve sendikaların siyasal nitelikte faaliyet yürütmeleri yasaklanıyordu. Nisan 1947'de CHP işçi bürosu kuruldu; amaç, işçilerin desteğini almaktı. Yine bu dönemde yapılan yeni düzenlemelerle Ceza Kanunu'nun sosyalist ve komünist hareketleri engelleyen 141. ve 142. Maddeleri ağırlaştırıldı.

1947'de yeni Sendikalar Kanunu'nun kabul edilmesini takiben gelişen sendikal harekete '1947 Sendikacılığı' adı verilir. 1940'ların son çeyreğinde 1948 İstanbul Çimento Fabrikası, 1949 Eyüp Mensucat Fabrikası gibi işyerlerinde yapılan eylemler dışında, büyük ölçekli bir işçi eylemi gerçekleşmedi. Bu koşullar altında Demokrat Parti'nin CHP'ye karşı işçi haklarından yana tavır aldığı, örneğin 1949'da grev hakkını desteklediğini açıkladığı görülmektedir.¹⁰⁹ 1947 Sendikacılığı'nın ilk yıllarında sendikal hareket içinde komünizm karşıtı tema ve söylemler yoğun olarak kullanılmıştır. Görkem Akgöz, 1947-1950 arasında işçilerin antikomünist ve milliyetçi bir dil kullanmalarının basit bir şekilde 'devlet güdümlü' sendikal faaliyet yürüttükleri anlamına gelmediğinin altını çizer; Akgöz'e göre dönemin işçileri bir

¹⁰³ A.g.e., 132.

¹⁰⁴ A.g.e., 140-141.

¹⁰⁵ Kayaoğlu, "Cold War in the Aegean", 330.

¹⁰⁶ Tören, *Marshall Planı*, 132.

¹⁰⁷ Kayaoğlu, "Cold War in the Aegean", 330.

¹⁰⁸ Mello, "Labor Insurgency in Turkey", 214.

¹⁰⁹ A.g.e., 214.

yandan hegemonik ideoloji olan Kemalist milliyetçiliği benimsemekte, diğer yandan da Kemalist milliyetçiliğin söylemini kullanarak kendi kimlik ve bilinçlerini inşa etmektedirler.¹¹⁰

Muhalefetin güçlenmesi (1947-1950)

Gerginliklerin artmasından 12 Temmuz Beyanamesi'ne

DP ve CHP yöneticileri arasındaki ilişkiler 1946 sonunda kopma noktasına gelmişti. Aralık 1946'da yaşanan 'Psikopat Fırtınası' adı verilen olay bu gerginliğin en ses getiren belirtilerindedir. Bu tarihte yapılan bütçe görüşmeleri sırasında Recep Peker Adnan Menderes'in bir konuşması sırasında 'kötümser ve psikopat bir ruh' ifadesini kullanmış, Emin Sazak 'psikopat'ı 'pis köpek' olarak anlayınca çıkan olaylar sonucunda birkaç gün boyunca meclisi boykot etmişler, boykotu bitirmeye ancak İnönü'nün arabulucu olarak devreye girmesiyle razı olmuşlardı.¹¹¹

Demokrat Parti'nin ilk kongresi, kuruluşunun birinci yıldönümünde, 7 Ocak 1947'de toplandı. Kongrede kabul edilen 'Hürriyet Misakı' adlı metin CHP-DP ilişkilerinin son derece gerilimli bir hal almasına neden oldu. Metinde ülkenin siyasi anlamda özgürleşmesi başlıca hedef olarak benimseniyor ve bu hedefin "Atatürk'ün başladığı işi bitirmeyi" amaçladığı belirtiliyordu.

Demokrat Parti'nin 6 Nisan 1947'de düzenlenen ara seçimlere katılmayı reddetmesi de gerginliği artırdı. Recep Peker, muhalefet partisini halkı isyana teşvik etmekle suçladı. İnönü Köprülü'yle 6 Haziran 1947'de bir yaptığı görüşmeden sonra not defterine şu satırları yazıyordu: "Kendilerinin, halkı ayaklandırmak, hatta, insanların canlarını almak gibi telkinler yaptıklarını ve bunun tabiatıyla endişe uyandırdığını, mümkün olduğu ka-

Esat Adil Müstecaplıoğlu (1904-1958)

Türkiye sosyalist hareketi tarihinde önemli bir yere sahip figürlerdendir. 1945 sonrası dönemde yayınladığı yazılar, solda partileşme çalışmalarına yaptığı katkılar ve sendikal alandaki örgütlenme çabalarıyla tanınır. Balıkesir/Balya'da doğdu. 1919'da Kuva-yı Milliye'ye katıldı. 1928'de Ankara Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. Belçika'da ceza ve işlaheverleri konusunda doktora yaptı.

Öğrencilik döneminde Belçika'daki sosyalist hareketle tanıştı ve bu hareketten etkilendi. 1932'de Balıkesir Halkevi'ni kurdu. 1930'ların ortasından itibaren cezaevlerinin reformu konusunda çalışmalar başlattı. İmralı Cezaevi'ni ve Edirne Çocuk İslahevi'ni kurdu.

Nâzım Hikmet'in dostlarındandı. 1945'te *Tan* gazetesinde yazılar yazdı. 14 Mayıs 1946'da Türkiye Sosyalist Partisi'ni kurdu. Parti aynı yıl kapatıldı. Esat Adil kısa bir süreliğine tutuklu kaldı. Türkiye Sosyalist Partisi'ni 1950 yılında tekrar kurdu. Parti 1952 yılında tekrar kapatıldı. Partisi ikinci kez kapatıldıktan sonra siyasetten uzak durdu.

¹¹⁰ Görkem Akgöz, 'Sınıfın Söylemsel Kuruluşu: 1947 Sendikacılığının İlk Yıllarında Milliyetçi ve AntiKomünist Söylemler', *Praksis*, 35-36 (2014), 80-81.

¹¹¹ Toker, *İsmet Paşalı Yıllar, 1944-1973*, 156-158.

Fevzi Çakmak (1876-1950)

Milli Mücadele sırasında en önemli rol oynamış komutanlardan birisidir. Yaşadığı dönemde aynı zamanda 'alın secdeye gelen' bir asker olmasıyla tanınmıştır. Kuleli Askeri Lisesi'nde öğrenim gördü. Harp Okulu'nu ve Mekteb-i Erkân-ı Harbiye'yi bitirdi. 1899'dan itibaren Balkanlar'da çeşitli rütbelerde görevler aldı. Çanakkale cephesinde V. Kolordu komutanı olarak muharebelere katıldı. 1920'de Ankara'ya giderek Kurtuluş Savaşı'na katıldı. 1922'de Milli Müdafaa Vekilliği görevine getirildi. Dumlupınar Meydan Muharebesi'ne komuta etti, bu muharebede elde edilen zaferin ardından Büyük Millet Meclisi kendisine Müşir (Mareşal) unvanını verdi. 1921-1944 arasında Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği (Genelkurmay Başkanlığı) yaptı. 1944'te emekli oldu. 1946'da

Demokrat Parti listesinden bağımsız aday olarak milletvekili seçildi. 1948'de Millet Partisi'nin kuruluş çalışmalarında yer aldı. 1950'de öldü.

dar yumuşak bir dille, anlatmağa çalıştım."¹¹² Ertesi gün Celal Bayar'la yaptığı görüşmede ise "Ben, ihtilal metotları takip etmeyeceklerini ve yahut zaten etmiyorlarsa dikkat edeceklerini gösterir bir vaat almağa çalıştım." satırlarını not edecekti.¹¹³

Bu dönemde yapılan görüşmeler sonucunda DP ve İnönü arasında bir uzlaşmaya varıldı. İnönü'nün Bayar'a da danışarak 11 Temmuz'da hazırladığı bir beyanname, 12 Temmuz 1947'de kamuya duyuruldu. Bu beyannameyle İnönü muhalefete CHP ile eşit hareket hakkı veriyordu.¹¹⁴ Bu, CHP içindeki devletçi kanadın artık etkisini kaybettiği anlamına geliyordu.¹¹⁵ Bu bağlamda Temmuz ayından itibaren Peker'in olası istifası gündeme geldi. İstifanın gerçekleşmesine neden olan ise, parti-hükümet ilişkileri konusunda yaşanan bir tartışma idi. Recep Peker, Eylül başında yapılan tartışmalarda başbakanlığa ek olarak CHP'nin genel başkan vekilliğine getirilmeyi istemişti. Bu, 1930'larda olduğu gibi bir parti-devlet bütünleşmesi arzusunun ifadesi olarak algılandı. CHP içinde Peker'e muhalif olan ve Nihat Erim'in başlıca temsilcisi olduğu bir grup bu durum karşısında eleştirilerini artırdı. Yaşanan gerginlik Peker'in 9 Eylül 1947'de istifa etmesiyle sonuçlandı.¹¹⁶ Türkiye-ABD askeri işbirliği anlaşmasının, 12 Temmuz Beyannamesi'nin yayımlandığı tarih olan 12 Temmuz 1947'de imzalandığı da bu noktada kaydedilmelidir.¹¹⁷

Yeni hükümeti kurma görevi ılımlı kanadın üyelerinden Hasan Saka'ya verildi. İnönü, Eylül ayında yaptığı yurt gezisinde Demokrat Parti için olumlu bir söylem benimsedi.¹¹⁸ CHP'nin 17 Kasım 1947'de toplanan kurultayında ılımlılar ile sertlik yanlılarının mücadelesi bir defa

¹¹² İnönü, *Defterler 1. Cilt*, 453.

¹¹³ A.g.e., 455.

¹¹⁴ İsmet İnönü, "Başbakan Recep Peker ve DP Genel Başkanı Celal Bayar ile Yapılan Görüşmelerle İlgili Yayınlanan Bildiri -12 Temmuz Beyannamesi-", 11.07.1947, *İsmet İnönü: Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler, 1944-1950*, 171-173)

¹¹⁵ Ahmad, *Modern Turkey*, 107.

¹¹⁶ İnönü, *Defterler 1. Cilt*, 477; Kayaoğlu, "Cold War in the Aegean", 331.

¹¹⁷ Cem Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Haz. Irvin Cemil Schick & E. Ahmet Tonak, (İstanbul: Belge, 1992), 118.

¹¹⁸ İnönü, *Defterler: 1. Cilt*, 482; İsmet İnönü, "Samsun Halkevi'nde", *Cumhuriyet*, 26.09.1947, *İsmet İnönü: Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler, 1944-1950*, 190.

1947 Hürriyet Misakı’ndan

Demokrat Parti kuruluşundan bir yıl sonra 7 Ocak 1947’de Ankara’daki Yeni Sinema’da ilk kongresini topladı. Kongre, Anayasaya aykırı kanunların tasfiyesini, seçim kanununun güvenceli hale getirilmesini, devlet başkanlığı ile parti başkanlığının ayrılmasını, idarenin tarafsız olmasını istiyordu. İktidara açıkça kafa tutan Demokrat Parti, aldığı kararların uygulanmaması durumunda meclisi terkedip mücadeleyi milletin içine götüreceğini bildirmişti. Kongre, ‘Hürriyet Misakı’ adıyla geçen belgeyi ayakta alkışlayarak kabul etmişti.

(...) İdare cihazının tek partili devrede olduğu gibi kayıtsız şartsız iktidar partisi emrinde çalışmakta devam ettiği ve partimizin kurulmasını önlemeye, geciktirmeye ve partimiz mensupları ile partimize taraftar olan vatandaşlar üzerinde her türlü tazyiklere tevessül ettiği, kuruluşundan beri partimizin muhtelif faaliyetlerinde vazifeler almış olan sizlerce de gayet iyi bilinmektedir.

Devlet faaliyet ve idaresine milletçe el konamamasına ve topluluk hayatımızda millet murakabesinin bir türlü tahakkuk ve bir kelime ile millet hâkimiyetinin teessüs edememesine başlıca amil olan vatandaşın reyini kullanırken her türlü tesirden azâde olarak vicdanının emrettiği gibi reyini kullanabilmesi ve kullandığı rey de emniyet altında bulunması ve âhme vicdanının buna inanması şartlarının temin edilememesine sebep olan seçim kanununun değiştirilmesinin bütün milleti alakalandıran bir mesele haline geldiğini takdir etmiyen kalmadığı gibi taşıdığımız temsil sıfatı dolayısıyla hepiniz bu meselenin hallini başta gelen bir vazife olarak deruhte etmiş bulunuyorunuz. (...)

daha gün yüzüne çıksa da, parti içinde de Hilmi Uran gibi ılımlı temsilcilerin Recep Peker’e karşı güçlendiği görüldü. Aynı kurultayda CHP’nin ekonomik alanda DP’ye yaklaşan bir liberalleşme anlayışı benimsediği anlaşılıyordu.¹¹⁹ Bunun yanında, aynı kurultayda parti merkezinin önemi azaltılmış, milletvekillerinin belirlenmesinde ilçe örgütlerinin önemi tüzük değişikliği yoluyla artırılmıştır.

Demokrat Parti’nin muhalefette bulunduğu yıllarda, herhangi bir askerî kariyer geçmişi olmayan Celal Bayar’ın köylüler tarafından sık sık ‘yaşa paşam’ sloganlarıyla karşılanması dikkat çekicidir. Kemal Karpat, bu dönemde köylülerde hükûmete ancak paşaların muhalefet edebileceği yönünde bir algı olduğunu belirtir. Köylülerin görüşüne göre, Celal Bayar hükûmete muhalefet edebildiğine göre ancak paşa olabilir.¹²⁰

Antikomünist refleksler ve devlet destekli milliyetçiliğin yeniden doğuşu

CHP ve DP’nin benimsedikleri antikomünist söylemler birbiriyle benzeşmektedir. Bu dönemde iki parti de komünizm tehdidine gönderme yaparak karşılıklı olarak suçlamalara gitmiştir. Örneğin TKP’nin Türkçe yayın yapan radyosu Bizim Radyo’nun seçimlerde CHP’ye oy verilmemesini salık vermesi, muhalefetin komünistlerle bağlantılı olduğu suçlamasına neden olmuştur.¹²¹ Kaldı ki, ilerleyen on yıllarda Türkiye siyasetinde sıkça dile getirilecek olan ‘Moskovacılık’ suçlaması ilk defa CHP yanlıları tarafından DP’ye karşı kullanılmıştır.¹²²

¹¹⁹ Zürcher, *Turkey*, 214.

¹²⁰ Karpat, *Turkish Politics*, 240.

¹²¹ Tanel Demirel, “1946-1980 Döneminde ‘Sol’ ve ‘Sağ’”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cilt 9: Dönemler ve Zihniyetler*, Haz. Tanıl Bora & Murat Gültekinil, (İstanbul: İletişim, 2009), 416.

¹²² Toker, *İsmet Paşalı Yıllar, 1944-1973*, 108.

Bununla birlikte, aynı dönemde DP kuruluş döneminde ittifak çalışmaları içinde olduğu sosyalist aydınlarla olan tüm bağlarını bu dönemde koparmış durumdaydı; Mehmet Ali Aybar gibi sosyalist yazarlar da 1946'da destek vermiş oldukları DP'yi yoğun bir şekilde eleştirmeye başlamakta gecikmemişlerdi.

Bu sürece paralel olarak, 1944 Irkçılık-Turancılık Davası ile birlikte itibarlarını kaybeden milliyetçiler kademeli olarak yeniden itibarlarını kazanmışlardır. Bu dönemde Türkçü hareketin antikomünist vurgularını güçlendirerek güçlenmeye ve meşruluk kazanmaya çalıştığı gözlemlenmektedir.¹²³ Dönemin milliyetçi hareketleri esas olarak yayın ve dernek faaliyetleriyle etkinlik göstermekteydi. Türk Kültür Çalışmaları Derneği, Türk Gençlik Teşkilatı ve Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği bu dönemde kurulan milliyetçi dernekler arasında sayılabilir. Bunun yanında, dönem içinde gençliğin hükümetin de desteğiyle komünizm karşıtı bir sokak eylemine yönlendirilmeye çalışıldığı da gözlemlenebilir. 1945 sonunda *Tan* gazetesi baskını ve 1947'de İzmir'de *Zincirli Hürriyet* gazetesi matbaasının tahrip edilmesi bu durumun göstergelerindedir.¹²⁴

Afet İnan'ın Türklerin brakisefal ırka mensup olduğu argümanını savunmayı amaçlayan doktora tezi, 1939'da tamamlanmış ve 1941'de Cenevre'de Fransızca olarak yayımlanmıştı. İnan'ın tezi 1947'de Türk Tarih Kurumu tarafından *Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi: Türk Irkının Vatanı Anadolu* başlığıyla yayımlandı.¹²⁵

5 Temmuz 1948'de Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi tasfiyesi olarak adlandırılan olay gerçekleşti. Pertev Naili Boratav ve Behice Boran'ın da aralarında bulunduğu bir grup öğretim üyesinin komünizm propagandası yaptıkları gerekçesiyle üniversite ile ilişkisi kesildi. Boratav, Boran ve Niyazi Berkes, *Tan* baskınının ertesinde *Görüşler* dergisiyle bağlantıları olduğu gerekçesiyle DTCF dekanı Enver Ziya Karal tarafından Yüksek Öğrenim Genel Müdürlüğüne şikâyet edilmişlerdi. Bu şikâyet sonucunda söz konusu akademisyenler bakanlık emrine alınmıştı, ancak bu karar daha sonra Danıştay tarafından iptal edilmişti.¹²⁶ 1947-1948 yıllarında DTCF'nin sol eğilimli öğretim üyeleri hakkındaki tartışmalar yeniden gündeme geldi. İdari ya da akademik görevlerine son verilen solcu aydınlar İstanbul'a taşınıyordu. Daha önce Sabahattin Ali, DTCF Tasfiyesi sonrasında ise Niyazi Berkes ile Pertev Naili Boratav bu yolu izledi.¹²⁷ Aynı dönemde, "orduyu ayaklanmaya kıskırttığı" gerekçesiyle 1938 yılında 28 yıl hapis cezasına çarptırılmış olan Nâzım Hikmet'in davası sürüyordu, Hikmet Kıvılcımlı ise halen hapisteydi.

1940'lı yılların son çeyreği, Demokrat Parti içinde de bölünmelere sahne olmuştur. Fevzi Çakmak 12 Temmuz 1947'de DP'den ayrılmıştı. 19 Temmuz 1948'de DP'den ayrılan Osman Bölükbaşı gibi başka siyasetçilerle beraber Millet Partisi'ni kurdu. Fevzi Çakmak, partinin genel başkanı olarak görev aldı. Millet Partisi'nin kurulma nedeni, DP'nin yeterli bir mu-

¹²³ Ağaogulları, "Aşırı Milliyetçi Sağ", 208-209; Yüksel Taşkın, "Antikomünizm ve Türk Milliyetçiliği: Endişe ve Pragmatizm", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cilt 4: Milliyetçilik*, Haz. Tanıl Bora, (İstanbul: İletişim, 2008).

¹²⁴ Ağaogulları, "Aşırı Milliyetçi Sağ", 209.

¹²⁵ Ayşe Gül Altınay, *The Myth of the Military Nation: Militarism, Gender, and Education in Turkey*, (New York: Palgrave Macmillan, 2004), 22.

¹²⁶ Uğur Mumcu, *40'ların Cadı Kazanı*, (İstanbul: Tekin, 1995), 104.

¹²⁷ Gökhan Atılğan, *Behice Boran: Öğretim Üyesi, Siyasetçi, Kuramcı*, İstanbul: Yordam, 2009), 144.

Şemsettin Günaltay (1883-1961)

Erken cumhuriyet döneminin önde gelen politikacılarından olmasının yanında, İslam tarihi uzmanı olması, Türkçü ve İslamcı çevrelerle bağlantı içinde olmasıyla da tanınır. Erzincan/Kemaliye’de doğdu. Bir müderrisin oğuydu. Darülmualimîn-i Aliye’nin (Yüksek Öğretmen Okulu) Fen şubesinden mezun oldu, Darüşşafaka’da geometri öğretmenliği yaptı. 1909-1910 yıllarında İsviçre’de Lausanne Üniversitesi’nde doğa bilimleri eğitimi gördü. Çeşitli okullarda öğretmenlik ve yöneticilik yaptı. Fen bilimleri öğretmenliği kariyerinin yanında, İslam tarihi ve felsefesi ile de ilgilendi. Edebiyat Fakültesi’nde, Süleymaniye Medresesi’nde ve Darülfünun’da İslam tarihi ve felsefesi alanında dersler verdi. II. Meşrutiyet döneminden itibaren aktif politikada yer aldı. Bu dönemin önde gelen İslamcı dergisi Sırat-ı Müstakim’de, daha sonra aynı derginin devamı niteliğindeki Sebülürreşad’da

ve Türkçü yazarlarla İslamcı yazarları bir araya getiren *İslam Mecmuası*’nda yazılar yazdı. Yine aynı dönemde Türk Ocağı’nda tarih ve Darülfünun’da da İslam tarihi dersleri verdi. 1915-1920 yılları arasında İttihat ve Terakki Fırkası mebusu olarak Meclis-i Mebusan’da yer aldı. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin ve Halk Fırkası’nın İstanbul’da örgütlenme çalışmalarında önemli bir rol oynadı. 1923 yılında CHP listesinden milletvekili oldu. Siyasal kariyerinin yanında akademik çalışmalarına devam etti; 1920’li yıllar boyunca dinler tarihi, Türk tarihi alanlarında çeşitli kitaplar yayımladı. 1931’de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti’nin kurucu üyesi oldu. 1949-1950 yıllarında on dört ay boyunca başbakanlık yaptı. Demokrat Parti döneminde CHP’de çeşitli görevler almaya devam etti. 1961 yılında, ölümünden kısa bir süre önce Kurucu Mecliste CHP’yi temsilen yer aldı, temsil etti.*

* Fahrettin Altun, "M. Şemsettin Günaltay", *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, c. 6: İslamcılık, ed. Yasin Aktay (İstanbul: İletişim, 2005), 160-173.

halefet yapamıyordu. Partinin kurulmasıyla beraber parlamentodaki DP’lilerin sayısı da ikiye bölünmüş oldu.¹²⁸ Millet Partisi, dinsel nitelikte söylemleri yoğun bir şekilde kullandı.

Şemsettin Günaltay kabinesi: CHP’nin muhafazakâr yönelimi

Hasan Saka hükümeti döneminde, DP’nin kurulduğu dönemden itibaren iktidar ve muhalefet partileri arasındaki başlıca gerilim noktalarından biri olan seçim kanunu değiştirildi ve yeni kanun 9 Temmuz 1948’de kabul edildi. Yeni seçim kanunu, gizli oy-açık sayım esasını getiriyordu. Buna karşılık, Demokrat Parti halen seçim güvenliğinin sağlanmadığını öne sürüyordu. Parti bu nedenle 17 Ekim 1948’de bazı illerde yapılan ara seçimlere katılmadı.¹²⁹ Bu bağlamda Hasan Saka hükümeti taraflar tarafından yetersiz bir politika izlemekle suçlandı ve istifa etti. Ocak 1949’da hükümeti kurma görevi Şemsettin Günaltay’a verildi.

Günaltay hükümetinin kurulması, DP’ye ve Millet Partisi’ne karşı muhafazakâr çevrelere verilen bir taviz olarak değerlendirilebilir.¹³⁰ Günaltay hükümetinin ilk icraatlarından biri Şu-

¹²⁸ Zürcher, *Turkey*, 215.

¹²⁹ İnönü, *Defterler: 1. Cilt*, 501.

¹³⁰ Ahmad, "Political Parties", 239.

12 Temmuz 1947 Beyannamesi'nden

21 Temmuz 1946 seçimlerinin ardından iktidar muhalefet ilişkileri öyle gerginleşmişti ki uzlaştırmacı bir girişimin olmaması durumunda siyasal hayatın bir çıkmaza gireceğinin bütün belirtileri oluşmuştu. Peker Hükümeti gerilemiyor, Demokrat Parti de Hürriyet Misakı'ndan sonra hiç geri adım atacağı benzeniyordu. Aralarında Vehbi Koç gibi işadamlarının da bulunduğu aracilar bir uzlaşma zeminin yaratılması için devredediler. Nihayetinde Cumhurbaşkanı İnönü, 12 Temmuz 1947'de bir beyanname yayımlayarak iki taraf arasında bir güvenlik duygusu yaratmaya çalıştı. Bu belge siyasal hayat tarihine "12 Temmuz Beyannamesi" olarak geçti.

(...) İhtilâli bir teşekkül değil, bir kanuni siyasi partinin metotları ile çalışan muhalif partinin, iktidar partisi şartları içinde çalışmasını temin etmek lazımdır. Bu zeminde ben, devlet reisi olarak kendimi her iki partiye karşı müsavi derecede vazifeli görürüm.

Sorumlu hükümetin huzur ve asayiş vazifesi münakaşa götürmez. Fakat, meşru ve kanuni siyasi partilere karşı tarafsız, eşit muamele mecburiyeti, siyasi hayat emniyetinin temel şartıdır. Bu arada, siyasi partilere mensup olan veya görünen hususi maksat sahiplerinin şiretliklerini pervasız olarak tesirsiz bırakmak hususunda partilerin dikkat göstermeleri icap eder.

Siyasi partilerin hangisi iş başına gelirse gelsin, onlar idare mekanizmasında çalışanların haklarına ve itibarlarına karşı adaletli bir zihniyette olacaklarına inandıracaklardır.

Zannediyorum ki, hükümet reisi ile muhalefet lideri arasındaki son tartışmada, iki tarafı sebat ettikleri noktadan ayırmak gafletine düşmeksizin, her iki tarafın bekledikleri şeyleri söylemiş ve temin etmiş oluyorum.*

* İsmet İnönü, "Başbakan Recep Peker ve DP Genel Başkanı Celal Bayar ile Yapılan Görüşmelerle İlgili Yayınlanan Bildiri -12 Temmuz Beyannamesi-", *İsmet İnönü: Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler, 1944-1950* (29.12.1944-28.05.1950), (Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2003), 171-173.

bat 1949'da din dersini seçmeli olarak okul programlarına almak oldu. 10 Mayıs 1949'da ise Hamdullah Suphi Tanrıöver'in girişimiyle Türk Ocakları yeniden kuruldu;¹³¹ açılış töreninde gerek dindar, gerekse milliyetçi söylemlerin yoğun bir şekilde kullanıldığı görülüyordu. 13 Haziran 1949'da Osmanlı Hanedanına mensup kadınların Türkiye'ye dönmelerine izin verildi. 1 Mart 1950'de sanat değeri bulunan türbeler hizmete açıldı. Eğitim alanında da önemli gelişmeler yaşandı: 1949-1950 ders yılında imam hatip okulları açıldı, 31 Ekim 1949'da ise Ankara Üniversitesi'ne bağlı olarak İlahiyat Fakültesi kuruldu.

20 Haziran 1949'da DP'nin ikinci kongresi düzenlendi. Kongrede, 'Milli And' ya da 'Milli Teminat Andı' olarak adlandırılan, CHP'lilerin ise 'Milli Husumet Andı' ismini taktığı metin kabul edildi. Buna göre yurttaşın oyuna saygı göstermeyen iktidarların milletin husumetiyle karşı karşıya kalması kaçınılmazdı.¹³² CHP yanlıları, bu ifadelerden yola çıkarak, metne 'Milli Husumet Andı' adını takmakta gecikmedi. Aynı kongre çerçevesinde, 22 Haziran 1949'da Demokrat Parti grev hakkını programına aldı. DP'nin genel olarak demokratikleşmeye, özel olarak da işçi haklarına yaptığı vurgu, kuruluşundan itibaren geliştirdiği politik tavrın bir sonucu olarak görülebilir. Bu tavır, uzun vadede, toplumsal muhalefetin gelişmesine etki etmiştir. Cem Eroğul, DP'nin benimsediği halkçı söylemi, "[t]utucu bir partinin, tutucu programını gerçekleştirebilmek için, demagojik bir biçimde de olsa, halkı siyasal mü-

¹³¹ Karpat, *Turkish Politics*, 38.

¹³² Eroğul, "Çok Partili Düzen", 119.

cadeleye katma yolunu yeğlemiş olması" olarak değerlendirmekte, bu stratejinin halkın uzun vadede bilinçlenme sürecini başlattığını belirtmektedir.¹³³

Ağustos 1949'da İsmet İnönü Ege gezisi yaptı. Gezi, siyasi kampanya olmaktan ziyade demokratikleşmeye övgü yapılan bir yurt gezisi niteliğindedir. İnönü, partilerin herhangi birine yakın olmayan bir cumhurbaşkanı olduğu itibarını uyandırmaya çalışıyordu.¹³⁴ Buna karşılık, Ege gezisinde bazı mitinglerin soğuk bir havada geçtiği, bazı mitinglerde de İnönü'nün "Ege bölgesine seyahat edemeyeceği" yönündeki söylentileri yıkmaya çalıştığı görülmektedir.¹³⁵ Bu durumun nedeni, Demokrat Parti'nin İzmir bölgesinde önemli bir seçmen kitlesine sahip olmasıdır.

Dönemin seçim gündemi iki parti arasındaki gerilimi canlı tutan etmenlerdendi. Demokrat Parti, 16 Ekim 1949 tarihli ara seçimlere katılmadı. Aralık 1949'da CHP seçim sisteminde reformu kabul etti. Yeni kanun 16 Şubat 1950'de kabul edildi. Seçim denetiminin idari denetim yerine adli denetim yapılması yönünde DP'nin bir süredir öne sürdüğü talep konusunda mutabakata varıldı.¹³⁶

Mayıs 1950'de düzenlenen seçimlere CHP çok kendinden emin girdi. Bununla birlikte, seçim sonuçları sürpriz oldu. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk olarak gizli oy sistemiyle düzenlenen bu genel seçimlerde Demokrat Parti oyların yüzde 52,68'ini alarak Mecliste 416 sandalye elde etti. CHP ise yüzde 39,45 oranında oy alarak 69 sandalye elde etti. MP, yüzde 3,11 oranında oy alarak 1 milletvekilliğine sahip oldu. Partilerin aldıkları oy oranı ve milletvekili sayıları arasındaki oransızlık, seçim sisteminden kaynaklanmaktadır. 1946 seçimlerinde olduğu gibi 1950 seçimlerinde de her il bir seçim bölgesi olarak kabul edilmiş ve 'listeli çoğunluk sistemi' uygulanmıştı, dolayısıyla bir seçim bölgesinde oyların çoğunluğunu alan parti o seçim bölgesine tahsis edilmiş olan milletvekilliklerinin tamamını alıyorlardı. Demokrat Parti batı illerinde daha çok oy aldı.

1950 seçimleriyle, parlamento bileşiminde önemli bir değişiklik meydana geldi. 1946 seçimleri sonrasındaki parlamentoya kıyasla meclis yüzde 81 oranında yenilenmişti. Bu, 1920'den beri meclis bileşiminde gerçekleşen en büyük yenilenmeydi.¹³⁷ 22 Mayıs 1950'de toplanan meclis Celal Bayar'ı cumhurbaşkanı seçti. Refik Koraltan meclis başkanı seçildi. Adnan Menderes ise hükümeti kurmakla görevlendirildi. İlerleyen on yıl boyunca Demokrat Parti'nin 1950'deki seçim zaferi Demokrat Parti yanlıları tarafından 'Beyaz İhtilal' olarak adlandırıldı.¹³⁸

¹³³ A.g.e., 117.

¹³⁴ Barın Kayaoğlu, "Cold War in the Aegean", 333.

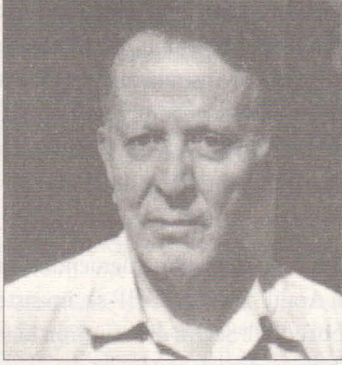
¹³⁵ İsmet İnönü, İzmir Kemalpaşa Söylevi, 05.08.1949, *İsmet İnönü: Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler, 1944-1950*, 290-294.

¹³⁶ Erik J. Zürcher, *Turkey: A Modern History*, 215.

¹³⁷ Ersin Kalaycıoğlu, "The Turkish Grand National Assembly: New Challenges and Old Problems", *Turkey's Engagement with Modernity: Conflict and Change in the Twentieth Century*, Haz. Celia Kerslake, Kerem Öktem, Philip Robins, (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010), 128.

¹³⁸ Karpat, *Turkish Politics*, 240.

Hüseyin Nihal Atsız (1905-1975)

Türk milliyetçiliğinin en önde gelen teorisyen ve örgütleyicilerindendir.

1905'te İstanbul'da doğdu. Osmanlı Donanması mensubu bir subayın oğluydu. Askerî Tıbbiye'de eğitim gördü, öğrencilik yıllarında milliyetçi düşüncelerle tanıştı. 1925'te Askerî Tıbbiye'den atıldığı için tıp eğitimini tamamlayamadı. Lisese yardımcı öğretmenlik, vapurda kâtip muavinliği gibi işler yaptı. 1926'da Darülfünun'un Edebiyat Fakültesi'ne öğrenci olarak kaydoldu. Mezuniyetinden sonra Fuad Köprülü'nün asistanı olarak Darülfünun'da göreve başladı. 1931'de Atsız Mecmua adlı bir aylık dergi çıkarmaya başladı, Türklülüğü savunan bu dergide kendi makale ve öykülerinin yanı sıra Fuad Köprülü, Zeki Velidi Togan gibi

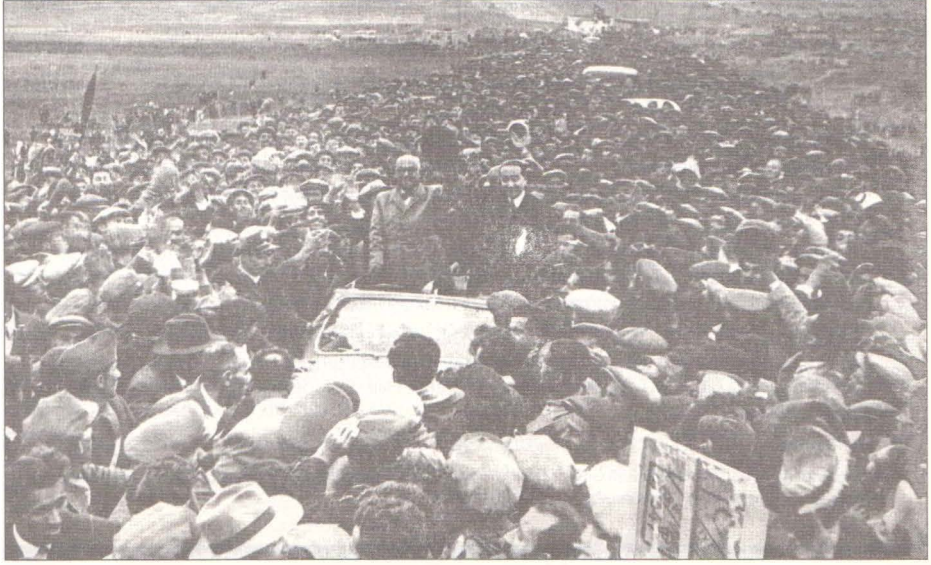
tarihçilerin de makalelerini yayınladı. 1932 tarihli Türk Tarih Kongresi'nde savunulan tarih tezlerini kabul etmeyen Zeki Velidi Togan'a destek olduğu ve daha sonra da fakülte yönetimini eleştirdiği için Maarif Vekili Reşit Galip'in tepkisini çekti, 1933'te asistanlık görevine son verildi. 1930'lu yıllar boyunca çeşitli okullarda Türkçe ve edebiyat öğretmenliği yaptı. 1933-1934 yıllarında aylık Orhun dergisini yayınladı; dergi milliyetçiliği kan sorunu olarak tanımlaması ve Akdeniz'den Doğu Asya'ya uzanan bir Türk dünyası ('Türkelî') haritası yayınlaması gibi gerekçelerle Bakanlar Kuruluyla kapatıldı. 1943-1944 arasında Orhun dergisini tekrar çıkardı. Orhun'un ikinci çıkış döneminde antikomünist vurgularını güçlendirdi, 1944'te Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'i komünistleri kollamakla suçladı. Sabahattin Ali ve Pertev Nalî Boratav da dahil olmak üzere Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak görev yapan pek çok kişinin Marksist faaliyetlerde bulunduğunu iddia etti. Sabahattin Ali'nin açtığı hakaret davasında sanık olarak yargılandı; 'vatan haini' ifadesi hakaret olarak kabul edilse de cezası ertelendi. Bu dönemde üniversite öğrencileri Sabahattin Ali'ciler ve Nihal Atsız'cular olarak ikiye bölünmüş durumdaydı; bu bölünme Türkiye üniversite tarihindeki sağ/sol temelinde bölünmenin ilk örneklerinden biriydi. Hakaret davasının hemen ardından, 1944 yılında İrkçilik-Turancılık Davası başladı. Yargılamanın sonucunda altı buçuk yıl hapse mahkûm edildi.

Milliyetçilik tanımında ırk, soy ve kan kavramları merkezî bir yer tutar. Türklüğü 'kan bağı' açıklar, Türk kanı taşımayanları yabancı kabul eder. Bununla birlikte, 'melezleşmiş' kişilerin, grupların ve halkları hakkında ikircikli görüşler öne sürer; kimi zaman bunların yabancılığını öne çıkarıp onlara düşmanca bir tavır takınırken, kimi durumlarda da kültürel yakınlığın, 'Türklük şuuru'nun ulusal kimliğin başlıca tanımlayıcı unsurlarından biri olarak kabul edilebileceğini belirtir ve Türklar dahil pek çok milletin ırksal saflığa sahip olmadığını savunur. Her durumda, tarihi, temelde kan esasına göre ayrışan milletler arasında mücadelelerin tarihi olarak görür. *Bozkurtların Ölümü* (1946) ve *Bozkurtlar Diriliyor* (1949) başlıklı romanlarında Göktürk Devleti dönemi Türk tarihini konu alırken Türk karakterlerin istisnasız olarak iyi, Türk olmayanların ise yine neredeyse istisnasız olarak kötü özelliklere sahip olması da dikkat çekicidir.

1949'da Süleymaniye Kütüphanesi'ne uzman olarak atandı. Bu görevi 1950-1952 arasındaki kesinti hariç tutulursa 1969'daki emekliliğine kadar sürdü. Bu dönem boyunca çeşitli elyazmalarını güncel Türkçeye çevirerek yayınladı.

Memuriyet döneminde örgütlenme ve yayın etkinliklerine devam etti. 1962'de Türkçüler Derneği'ni kurdu, 1964'te *Ötügen* dergisini çıkarmaya başladı. 1960'lı yıllar boyunca Alparslan Türkeş ile temas halinde oldu, *Ötügen* dergisinde Türkeş'i ve onun CKMP'sini öven yazılar yayınladı. Partinin adının Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirilmesi ve Türkeş'in Türk milliyetçiliğini tanımlarken İslam vurgusunu da ön plana çıkarmasına paralel olarak 1969'dan itibaren parti içinde ayrıksı bir konuma düştü ve bir süre sonra arkadaşlarıyla birlikte partiden uzaklaştırıldı. Bu dönemden itibaren 1970'li yıllar boyunca milliyetçi harekette Atsız yanlısı 'Türkçüler' ve MHP'li 'Ülkücüler' arasında bir ayrışma meydana geldi. Buna karşılık, Atsız, MHP üyeleri arasında, özellikle de gençler arasında etkili olmaya devam etti.

1972'de *Ruh Adam* başlıklı romanı yayımlandı. Bu dönemde, sahibi olduğu *Ötügen* dergisinin yayın faaliyetlerinden dolayı hakkında açılan davalar devam etti; 1973-1974 arasında iki buçuk ay hapis yatı ve Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün takdiriyle affedildi. 1975'te öldü.

14 Mayıs 1950'deki seçimler Türkiye siyasi hayatında bir dönüm noktası oldu. Celal Bayar ve Adnan Menderes'in seçim mitingleri büyük ilgi gördü ve Demokrat Parti toplumun geniş kesimlerinin umudu haline geldi. Sonuçta, 27 yıllık tek parti yönetimi bu seçimlerle kapandı. Bu durum, bazı yorumcular tarafından 'Beyaz İhtilâl', bazı yorumcular tarafından da 'kansız devrim' olarak değerlendirildi. Oysa, kapitalizmin gelişimine katkıda bulunan bir siyasal partinin iktidara gelişi 'devrim' ya da 'karşıdevrim' olarak tanımlanamaz; zira Demokrat Parti, Türkiye kapitalizminin o günkü şartlarına uygun bir siyaset hattı izleyecekti. [Kaynak: *Cumhuriyetin 80. Yılında Foto Muhabirlerinin Objektifinden Fotoğraflarla Türk Demokrasi Tarihi* (Ankara: T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 2004), 133.]

Sinan Yıldırım, yaklaşık yüzde yetmiş beşi hâlâ köylü olan Türkiye halkının aktif politik hayatla ilk defa karşı karşıya gelişlerinin 1946-1950 arası dönemde, büyük oranda DP aracılığıyla mümkün olduğunu belirtir.¹³⁹ Bu süreçte 1950 seçimleri özellikle önem taşır. Bence Boran'ın 1968 tarihli bir metninde de benzer fikirler yer almaktadır: Boran'a göre "halk kitlelerinin politik bilinçlenmesinin ilk etkin belirtisi, otoriter, tepeden inme devlet şekline karşı ilk direnişiydi."¹⁴⁰ Bu durumun bazı somut göstergelerinden söz etmek de mümkündür. Örneğin 1950 seçimlerinin yapıldığı 14 Mayıs tarihinde Zonguldak'ta binlerce işçi oy vermek için işlerine gitmemiştir. Bu olay, çeşitli kaynaklarda Cumhuriyet dönemi Türkiye'sindeki ilk politik grev olarak yorumlanmaktadır.¹⁴¹

DÜNYAYLA İLİŞKİLER

Uluslararası sistemin yeniden yapılanması ve Türkiye

Türkiye Büyük Millet Meclisi, 3 Ocak 1945'te Japonya ile ilişkilerin kesilmesi yönünde karar almıştı. SSCB lideri İosif Stalin, ABD başkanı Franklin D. Roosevelt ve Birleşik Krallık başbakanı Winston Churchill'in katılımıyla toplanan Yalta Konferansı'nın 11 Şubat 1945'te açıklanan kararlarında, Nisan ayında ABD'nin San Francisco kentinde toplanacak bir konferansta 'uluslararası barış ve güvenliğin korunması için bir genel uluslararası kurum' için bir

¹³⁹ Yıldırım, "Demokrat Parti ve Dönemi", 40.

¹⁴⁰ A.g.e., 39.

¹⁴¹ A.g.e., "Demokrat Parti ve Dönemi", 37.

Mehmet Ali Aybar Zincirli Hürriyet Yazılarından (1948)

Kuruluş döneminde Demokrat Parti ile sol aydınlar arasında bir temas olmuş, bazı sosyalist aydınlar ihtiyatlı da olsa bu partinin desteklenebileceği zannına kapılmışlardır. Bu aydınlardan biri de Mehmet Ali Aybar'dı. 1946 seçimlerinde DP listesinden bağımsız milletvekili adayı olan Aybar, çok geçmeden DP'nin gerçek niteliğinin farkına varıp şöyle yazmıştı:

Demokrat Parti tatlı bir rüya idi. Bir kısmımız uyandı; bir kısmımız da uyanmak üzeredir. Demokrat Parti başka liderlerin elinde bir kurtuluş hareketi olabilirdi. Fakat yıllarca şef hükümetlerinin çiraklığını edenler, hürriyet bayrağını ne sıfatla ve nasıl taşıyabilirler? Nitekim taşıyamadılar. "İnönü Ankara'nın 17. milletvekilidir" diye ter ter tepinenler nerede? Hepsi İnönü'ye dehalet ettiler.

Hakikat şudur ki, kurtuluş günlerinden daha çok uzağız. Bize hürriyeti, demokrasiyi, cumhuriyeti, prensibinde kaya gibi sert, yepyeni insanlar getirecektir. Halkın içinden çıkan, onun dilini konuşan yepyeni insanlar...*

* Mehmet Ali Aybar, "İleri Değil Geri Gittik", *Zincirli Hürriyet*, Sayı 1 (Yeni Seri), 05/02/1948, *Bağımsızlık Demokrasi Sosyalizm Seçmeler: 1945-1967* (İstanbul: Gerçek, 1968), 123.

şart hazırlanması öngörülmüştü. Konferansa katılma şartlarından biri, 1 Mart 1945'e kadar 'ortak düşman'a karşı savaş ilan etmektir. Kararın yayınlandığı sırada Türkiye Büyük Millet Meclisi 5 Mart'a kadar tatildeydi. Bu durumda savaş ilanının görüşülmesi için meclisin olağanüstü toplantıya çağırılması gerekiyordu. Bu şekilde 23 Şubat 1945'te olağanüstü toplantı başladı. Başbakan Şükrü Saraçoğlu ve Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın konu hakkında verdikleri bilgilerden sonra Meclis Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti.¹⁴²

Yalta konferansı kararlarından biri, SSCB'nin Montreux Boğazlar Konvansiyonu'nun gözden geçirilmesi yönünde yaptığı teklif için Türkiye hükümetinin de haberdar edilerek sonraki toplantılarda gündeme alınmasıydı. Bu doğrultuda 19 Mart 1945 tarihinde SSCB hükümeti bir adım attı. Dışişleri Bakanı Vyacheslav Molotov, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e SSCB hükümetinin 17 Kasım 1925 tarihli on yıllık paktı üçüncü defa yenilemek istemediğini bildirdi. Bunun gerekçesi, II. Dünya Savaşı sırasında meydana gelen değişikliklerdi.¹⁴³ SSCB, yenileme şartı olarak Çanakkale ve İstanbul boğazları üzerinde Türkiye-SSCB arasında ortak bir savunma sistemi geliştirilmesini istiyordu. SSCB ile bu şekilde gerilmeye başlayan ilişkiler Haziran 1945'ten itibaren başka konuların da eklenmesiyle daha da sorunlu bir hal aldı ve bir yıl boyunca Türkiye'nin başlıca dış politika sorunu oldu.

Türkiye 25 Nisan 1945'te başlayan San Francisco Konferansı'nda Birleşmiş Milletler kurucu üyesi olarak yer aldı. 8 Mayıs'ta Almanya'nın teslim olmasıyla birlikte II. Dünya Savaşı sona erdi. Savaşın sona ermesini izleyen dönemde Türkiye-SSCB ilişkileri sorunlu niteliğini korumaya devam etti. 1945'in yaz ayları iç siyaset için olduğu kadar dış politika açısından da önemli bir dönem oldu. Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper ile Molotov arasında 7 Haziran ve 14-15 Haziran 1945 tarihlerinde iki görüşme yapıldı. Burada Sovyet tarafı üç talep öne sürüyordu: SSCB-Türkiye sınırında düzenlemeler yapılması (Bu talebin gerekçesi, sınırı

¹⁴² İnönü, *Defterler: I. Cilt*, 424.

¹⁴³ Soysal, *Soğuk Savaş*, 4.

çizen 1921 tarihli Kars Anlaşması'nın Sovyet Rusya'nın zayıf olduğu bir dönemde yapılmış olmasıyla), Boğazlarda SSCB'ye üs verilmesi, Montreux Boğazlar Konvansiyonu'nun gözden geçirilmesi.¹⁴⁴

Bu şekilde, Mart 1945'te SSCB'nin dostluk anlaşmasını yenilemeyi reddetmesiyle gerilen Türkiye-SSCB ilişkileri daha da sorunlu bir hal alıyordu. Hasan Saka 10 Temmuz 1947'de yaptığı bir açıklamada Türkiye-SSCB saldırmazlık paktı ve Boğazlar sorununun ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiğini belirtti. Türkiye'nin SSCB'ye toprak vermesi imkânsızdı; Montreux'nün gözden geçirilmesi içinse bir uluslararası konferansın toplanması gerekiyordu. 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihlerinde toplanan Potsdam Konferansı'nda da Montreux'nün gözden geçirilmesinin mümkün olduğu belirtildi. ABD Başkanı Harry Truman, milletlerarası açık su yolları projesi olarak adlandırdığı bir proje benimsiyor ve bu çerçevede Boğazlar'ın açıklığı ilkesinin kabul edilmesini istiyordu. Türkiye hakkındaki haberler 27 Temmuz'da İnönü'ye ulaştı. Çanakkale Boğazı'nda üs talebi ve 1921'de kaybedilen toprakları geri alma talebi kabul edilmedi.¹⁴⁵

Soğuk Savaşın başlangıcında Türkiye'nin dış politikası

SSCB ve Batı Avrupa-Kuzey Amerika arasındaki bölünme 1946'nın ilk yarısından itibaren uluslararası gündemi meşgul etmeye başlamıştı. Ocak 1946'dan itibaren SSCB'de yapılan Türkiye karşı yayınların sayısı arttı. Türkiye ABD'den destek almaya çabaladı. Winston Churchill, 5 Mart 1946'da Harvard Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşmada Sovyetler Birliği ve 'demokrasiler' arasında bir 'demir perde' çekilmekte olduğunu söyleyerek bloklaşmanın ilk işaretlerini verdi. Yine Mart 1946'da İran'da yaşanan uluslararası kriz sonucunda SSCB tanklarının Tahran'a doğru yönelmesi SSCB'nin Birleşik Krallık ve ABD ile doğrudan bir çatışmaya girmesi olasılığını gün yüzüne çıkardı.

Bu süreçte Türkiye düzenli olarak ABD ile yakınlaşma içindeydi. Missouri zırhlısı 5 Nisan 1946'da görev başında ölen Washington Büyükelçisi Münir Erteğün'ün naasını getirmek için İstanbul'a bir ziyaret yaptı; bu ziyaret ABD-Türkiye dostluğunun önemli adımlarından biri olarak görüldü. Naim Tiralı, *Yirmi Beş Kuruşa Amerika* başlığını taşıyan 1947 tarihli öyküsünde, Amerikan zırhlı gemilerine bu dönemde gösterilen yoğun ilgiyi anlatır.

'Hür Dünya'nın SSCB'ye karşı korunması söylemi bu süreçte Türkiye hükümeti tarafından da benimsendi. Dış politikada yapılan bu tercih, ordunun Türkiye'deki rolünün de değişimini beraberinde getirdi. Bu şekilde ordu etkin bir rol oynamaya başladı; 1952'de Türkiye'nin NATO üyesi olmasından sonra da bu rol daha da arttı.¹⁴⁶

SSCB, 7 Ağustos 1946'da Türkiye'ye bir nota vererek Montreux Konvansiyonu'nun revize edilmesini talep etti. Revizyon talebinin gerekçesi, savaş sırasında savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçmesine izin verilmesi ve bu şekilde konvansiyon hükümlerinin Türkiye tarafından ihlal edilmiş olmasıydı. SSCB yeni bir Boğazlar rejimi kurulmasını

¹⁴⁴ İsmet İnönü, 8 Temmuz 1945 tarihli söylev, *İsmet İnönü: Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler, 1944-1950*, 35.

¹⁴⁵ İnönü, *Defterler: 1. Cilt*, 427.

¹⁴⁶ Feroz Ahmad, "Military and Politics in Turkey", *Turkey's Engagement with Modernity: Conflict and Change in the Twentieth Century*, haz. Celia Kerslake, Kerem Öktem, Philip Robins, (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010), 95.

arzuluyordu. Buna göre Boğazlar Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemileri de dahil olmak üzere tüm gemilerine daima açık olmalıydı. Bunun yanında, su yollarının korunması için 'ortak Sovyet-Türk savunması' uygulaması isteniyordu; 'ortak savunma' vurgusu 1945'teki tartışmalarda olduğu gibi bu dönemde de üs talebi olarak algılanmıştı.¹⁴⁷ Bunun yanında, SSCB, Boğazlar rejimi konusundaki düzenlemenin SSCB ve Türkiye arasında iki taraflı olarak yapılmasını istiyordu. Bu istek üzerine ABD yönetimi bir nota göndererek yeni rejimi düzenleme yetkisinin iki devletle sınırlı olmadığını ve bu alanda yapılacak olan yeniliklerin uluslararası bir komisyon tarafından gerçekleştirilmesi gerektiğini belirtti. Buna ek olarak, ABD SSCB'nin ortak savunma (üs) talebinin de kabul edilemeyeceğini belirtiyordu.¹⁴⁸ Döneme ait ABD istihbarat arşiv belgeleri incelendiğinde, 1946 yaz aylarında gerek Türkiye'de, gerekse ABD'de bir SSCB saldırısı olasılığına karşı tedbir alınmaya çalışıldığı görülmektedir.¹⁴⁹ Keza, İsmet İnönü'nün bahar ve yaz aylarında çeşitli Halkevleri'nde yaptığı söylevlerde de Sovyetler Birliği ile bir savaş çıkması olasılığı üzerinde durduğu görülmektedir.¹⁵⁰ Mart 1946'da İran'da yaşanan kriz, 1946 yazında Türkiye-SSCB gerginliğiyle daha da önem kazanmıştır ve çatışma hazırlıklarını hızlandırmıştır.¹⁵¹ Birkaç ay sonra, sonbahar aylarında, SSCB'nin Türkiye'ye saldırı hazırlığı olmadığı konusunda ABD yönetiminin ikna olmasıyla bu uluslararası kriz sona erdi.¹⁵² Bununla birlikte, Türkiye-ABD yakınlaşması daha da arttı ve 23-26 Kasım 1946'da ABD filosundan bazı gemilerin İzmir'i ziyareti bu yakınlaşmayı perçinledi. Bu bağlamda 12 Temmuz 1947'de Türkiye-ABD Askeri İşbirliği Antlaşması imzalandı. Bu anlaşma Türkiye'nin askeri açıdan doğrudan ABD etkisi altına girmesini sağlamıştı; örneğin anlaşma uyarınca ABD'nin verdiği silahların ABD'nin onaylamadığı bir girişimde kullanılamayacağı teminat altına alınmıştı.¹⁵³

Soğuk Savaş koşullarında Türk dış politikası önceliklerinin yeniden tanımlanması, Türkiye'nin Yunanistan ile yaklaşması sonucunu da beraberinde getirmiştir. 1946-1949 yılları arasında Yunanistan'da yaşanan iç savaş, ülkenin yönetiminin Komünist Parti eline geçmesi ihtimalini gündeme getirmişti. Truman Doktrini'nde ve Marshall Planı'nda Türkiye gibi Yunanistan da SSCB'ye karşı tampon ülkeler olarak önemli rol oynadı. SSCB yönetimi etkisi altındaki Moskova Patrikliği'nin Ortodoks dünyası üzerindeki etkisini azaltmak isteyen ABD ve Türkiye, İstanbul Rum Patrikhanesi'nin güçlendirilmesi politikası izledi. Bu bağlamda 1949'da Roosevelt ve Truman ile yakınlığıyla tanınan Kuzey Amerika başpiskoposu Athenagoras Spyrou, I. Athenagoras adıyla İstanbul patriği olarak atandı.¹⁵⁴ Patrik, atanmasından sonra cumhurbaşkanlığı makamına yaptığı ziyarette "Başkan Truman'ın Tür-

¹⁴⁷ Eduard Mark, "The Turkish War Scare of 1946", *Origins of the Cold War: An International History*, Haz. Melvyn P. Leffler & David S. Painter (New York: Routledge, 2005), 113-114, 120.

¹⁴⁸ Soysal, *Soğuk Savaş*, 26.

¹⁴⁹ Mark, "The Turkish War", 114.

¹⁵⁰ İsmet İnönü, "Sivas Halkevi'nde Uluslararası Durum ve Türk-Sovyet İlişkileri Hakkında Verilen Söylev", 23.05.1946, *İsmet İnönü: Konuşma, Demeç, Makale, Mesej ve Söyleşiler, 1944-1950*, 95-99.

¹⁵¹ Mark, "The Turkish War", 115.

¹⁵² Mark, "The Turkish War", 125.

¹⁵³ Eroğul, "Çok Partili Düzen", 143.

¹⁵⁴ Alexis Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974*, (Athens: Centre for Asia Minor Studies, 1992), 245-246.

Sabiha Sertel (1895-1968)

Cumhuriyet dönemi Türkiye tarihinin en önemli gazetecilerinden ve feminizmin Cumhuriyet dönemindeki öncülerindendir.

1895'te Selanik'te doğdu. Balkan Savaşları sonucunda Selanik'in Yunanistan'a geçmesiyle beraber 1912 yılında İstanbul'a göçtü. 1915'te gazeteci Zekeriya (Sertel) Bey ile evlendi. Mütareke döneminde, 1919-1920 yıllarında İstanbul'da *Büyük Mecmua* adlı haftalık dergiyi eşiyile birlikte çıkardı. Halide Edip'in (Adivar) başyazarlığını yaptığı dergi, hedefini 'milletin kültür bakımından yükselmesini ve gerçek bir millet olmasını sağlamaya çalışmak' olarak tanımlıyordu. *Büyük Mecmua*'ya özellikle kadın sorunu üzerine yazdığı yazılarla katkıda bulundu.

1919-1923 arasında Amerika Birleşik Devletleri'ne gitti, New York'ta Columbia Üniversitesi'nde sosyoloji öğre-

nimi gördü. Eğitimi sırasında Marx ve Engels'in eserleriyle, maddeci diyalektik yöntemle ve sınıf analiziyle tanıştı. ABD'de yaşayan Türk işçilerle bağlantılar kurdu, eşiyile birlikte onlara yönelik seminerler düzenledi, sınıf bilinci sendikal örgütlenme ve Milli Mücadele gibi konularda bilgiler verdi, Milli Mücadele için parasal yardım topladı.

Türkiye'ye döndükten sonra 1924-1931 yılları arasında eşiyile beraber *Resimli Ay* adlı dergiyi çıkardı. Halkın kültür seviyesini yükseltmeyi hedefleyen bu dergide 'Cici Anne' başlıklı köşede kadın hakları ve toplumsal haklar konusunda yazılar yazdı. Aynı dönemde *Cumhuriyet* gazetesine de toplumsal sorunlar günlük yazılar yazdı. Takrir-i Sükûn döneminde eşinin hapse mahkûm edilmesinden sonra bir buçuk yıl boyunca dergiyi kendi başına çıkardı. 1929'da *Resimli Ay*'da yayınlanan "Savulun Geliyorum" başlıklı bir yazısı nedeniyle, diktatörlük eleştirisi yaparken örtülü olarak Mustafa Kemal'i işaret ettiği gerekçesiyle mahkemeye sevk edildi, neşriyat yüzünden mahkemeye sevk edilen ilk Türk kadını oldu. Mahkemece verilen mahkûmiyet kararı temyiz mahkemesi tarafından bozuldu. 1930 belediye seçimlerinde İstanbul Belediye Meclisi için bağımsız aday oldu; seçim sürecinde yaptığı yayınlarda İstanbul sınırları içindeki işçi, yoksul köylü ve küçük memurları temsilen meclise girmek istediğini vurguladı, ancak seçilemedi.

Resimli Ay'ın 1931'de sosyalist görüşlü yazarların sayısının çokluğundan rahatsız olan şirket sahiplerinin kararıyla kapanmasını takiben çeviri faaliyetlerine yöneldi. Lenin, Bebel ve Kautsky gibi sosyalist ve sosyal demokrat yazarların kitaplarını Türkçeye çevirdi. 1936'da *Tan* gazetesini kurdu. II. Dünya Savaşı sırasında faşizm ve ırkçılık karşıtı yayınlar yapan bu gazetede 'Görüşler' adlı köşede yazı yazdı. 1945 yılının sonlarında CHP'den ayrılan Celal Bayar ve Adnan Menderes gibi politikacılarla birlikte yeni bir muhalefet partisi kurmak için çalışmalara başladı. *Görüşler* adlı bir dergi çıkardı.

4 Aralık 1945'te *Tan* ve *Görüşler* matbaası, *Görüşler*'de komünizm propagandası yapılması iddiasıyla galeyana gelen, çoğunluğunu üniversite öğrencilerinin oluşturduğu bir grup tarafından yıkıldı. Bu olaydan sonra Bayar, Menderes ve arkadaşlarıyla var olan görüş ayrılıkları daha da belirgin bir şekilde ortaya çıktı; Demokrat Parti'nin kuruluşunda yer almadı. Fevzi Çakmak'ın başkanlığını yapacağı bir İnsan Hakları Cemiyeti kurma girişimi de başarısız oldu. Baskıların ve soruşturmaların sürmesi üzerine 1950'de Türkiye'yi terk etti ve çeşitli Doğu Bloku ülkelerinde sürgün hayatı yaşadı. 1968'de Bakü'de öldü.

kiye için hayranlığını ve onun Cumhurbaşkanı için beslediği büyük dostluğu" nakletmekte gecikmedi.¹⁵⁵

¹⁵⁵ İsmet İnönü, "Rum Ortodoks Patriği Anthenagoras'ı Kabulde", 05.02.1949, *İsmet İnönü: Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler, 1944-1950*, 260.

KÜLTÜR HAYATINDA EĞİLİMLER

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve tek partili rejimin yumuşama belirtileri göstermeye başlaması, basın hayatındaki gelişmelerde izdüşüm buldu. *Vatan*, *Tan* ve *Tasvir-i Efkâr* gazetelerinin yayını 1944 sonlarında süresiz olarak durdurulmuştu. Gazetelerin sorumluları Şubat 1945'te İnönü'ye ortak bir telgraf göndererek gazetelerinin yayın hayatına yeniden başlamasına izin verilmesini talep ettiler. İnönü talebi kabul etti ve gazetelerin yayını tekrar başladı.¹⁵⁶ 1937 sayılı Matbuat Kanunu, 'memleketin umumi siyasetine dokunacak' yayın organlarının hükümetçe kapatılmasına olanak sağlamaktadır. Bu madde 1945'i izleyen dönemde özellikle muhalif basın tarafından yoğun bir şekilde eleştirilmiştir.¹⁵⁷

Sabiha-Zekeriya Sertel çiftinin *Tan* gazetesi ve Ahmet Emin Yalman'ın *Vatan* gazetesi 1945 sonrasında muhalif basını incelenirken ilk olarak sözü edilebilecek yayın organlarıdır. *Tan*, Milli Şef Dönemi boyunca CHP'ye yönelik olarak muhalif bir çizgiyi korumuştur. *Vatan* da benzer bir şekilde 1940 yılından beri muhalif kanatta yer almıştı. Bununla birlikte, her iki gazetenin de muhalif çizgisinin son derece ölçülü ve mutedil olduğu görülebilir; sol bir çizgiyi savunan *Vatan* bile 1945'in ilk yarısında yaptığı bazı haberlerde İnönü'yü öven ifadelerle yer verebilmektedir.¹⁵⁸

Her iki gazetenin savaş yıllarında benimsediği dış politika ilkelerinin savaş ertesinde de benimsendiği gözlemlenmektedir. *Vatan* dış politikada ABD ve Birleşik Krallık tarafında bir tutum izlerken, *Tan* SSCB'ye yakın bir tavır almaktadır.¹⁵⁹ Bununla birlikte, gazetelerin net bir şekilde 'liberal' ve 'komünist' olarak ayrıştırılması yersizdir. Örneğin bu dönemde sosyalist bir akademisyen olan Behice Boran'ın yazıları *Vatan*'da yayınlanabiliyordu. Demokrat Parti'nin kurulmasından sonra, büyük İstanbul gazetelerinin yeni partiden yana bir tutum takındığı gözlemlenmektedir.¹⁶⁰ Ahmet Emin Yalman yönetimindeki *Vatan*'ın yanında *Tasvir* ve *Gece Postası* gazeteleri de DP yanlısı bir yayın çizgisini korumuşlardır.

CHP yönetiminin yanında yer alan önemli yayın organları arasında, *Cumhuriyet*, *Ulus*, *Akşam* ve *Tanin* sayılabilir. *Cumhuriyet* Nadir Nadi'nin, *Ulus* ise Falih Rıfkı Atay'ın yönetiminde yayınlanmaktaydı. Atay'ın Yalman ile polemikleri dönemin önemli basın polemikleri arasındadır. 1908 Devrimi'nden beri Türkçe basının en tanınmış yazarlarından olan Hüseyin Cahit Yalçın, II. Meşrutiyet ve erken cumhuriyet dönemlerinin en önemli yayın organlarından olan *Tanin*'i 1943'te yeniden çıkarmaya başlamıştı. Gazetenin yayın hayatı 1947'de bir kez daha son bulmuş, Yalçın 1948'den itibaren *Ulus*'ta başyazar olmuştur.

1946-1947 arasında yayınlanan, Sabahattin Ali'nin başyazarlığını yaptığı, Aziz Nesin ve Rıfat Ilgaz'ın yazılarıyla katkıda bulunduğu *Marko Paşa*, dönemin en önemli mizah dergisidir ve muhalif yayın organları arasında yerini almıştır. *Marko Paşa*, Türkçe mizah yayıncılığında yeni bir ufuk açmıştır; önceki dönemlerin mizah dergilerinin aksine kelime oyunları ve cinsel şakalarla sınırlı kalmamış, toplumu ve siyasal yaşamı incelikli bir eleştiriye tabi tutmuş-

¹⁵⁶ Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim*: 2: 1922-1971, 1282.

¹⁵⁷ Toket, *İsmet Paşalı Yıllar, 1944-1973*, 27.

¹⁵⁸ A.g.e., 25.

¹⁵⁹ A.g.e., 51.

¹⁶⁰ A.g.e., 149.

Naim Tiralı Yirmi Beş Kuruşa Amerika'dan

ABD Donanmasına bağlı Missouri Zırhlısı 5-9 Nisan 1946 tarihleri arasında İstanbul'a geldi. Bu geliş, Türkiye siyasal hayatının en önemli olaylarından biriydi; zira Türkiye'nin ABD'nin başını çektiği 'Hür Dünya'nın yörüngesine girişini simgeliyordu. Missouri'nin İstanbul ziyaretiyle Türkiye'de büyük bir Amerikan hayranlığı ve sempatisi pompalandı. Naim Tiralı, *Yirmi Beş Kuruşa Amerika* başlıklı öyküsünde İstanbullu sıradan insanların gemiyi ziyaret ettiklerinde sanki Amerika'yı ziyaret etmiş ve böylelikle de ayrıcalıklı bir statü elde etmiş gibi bir his içine girdiklerini çarpıcı bir biçimde anlatır:

[...]Etekleri uçurtan sert bir rüzgâr esiyordu. Uçak gemisi ve kruvazörler, hiçbir canlılık belirtisi göstermeyen kocaman deniz yaratıkları gibi, Boğaz'ın orta yerinde çivilenip kalmışlardı. Kabataş'a doğru yürüyelim dedik. Kıyı boyunca gemileri seyrettikten sonra dönecektik. Sen, iskeledeki kalabalığı görünce hemen sokuldun. Birkaç motor rıhtıma yanaşmış, sallanıp duruyordu. Motorların başında, sesleri sıtma görmemiş, üstü başı perişan adamlar, durmadan bağıryorlardı. Rüzgâr hor-murdanıyor, adamlar seslerini yükseltiyorlardı.

"Yirmi beş kuruşa Amerika!... Haydi baylar bayanlar, fırsatı kaçırmayın! Yirmi beş kuruşa Amerika!" Rıhtımdakiler, birer ikişer motorlara biniyorlar, sekiz on liralık müşteri bulan kaptanlar, dümene geçerek yola çıkıyorlardı.

Hiçbir şey söylemedim. Biliyordun ki, bu kez ben sana önerecektim. Yirmi Beş kuruş ve Amerika. Doğrusu kaçırılacak fırsat değildi. Neye yarardı yirmi beş kuruş? Bir muhallebi veya bir pasta parasıydı olsa olsa. Ve şimdi, birkaç saat sonra yiyeceğim bir pastayı Amerika için gözden çıkarabilirdim. Bundan kuşkun yoktu.*

* Naim Tiralı, *Yirmi Beş Kuruşa Amerika*, (İstanbul: Yazko, 1983), 25-30.

tur. Derginin kazandığı başarı, dönemin basın çevrelerini şaşırtmıştır. Yayınlanan eleştirel yazılar, derginin çeşitli defalar kapatılmasına ve *Merhum Paşa*, *Malum Paşa* gibi başlıklarla çıkarılmasına neden olmuştur.¹⁶¹

Tek parti döneminin önemli kuruluşları olan Halkevleri, 1945-1950 döneminde de faaliyet göstermeye devam etti. 1950'ye gelindiğinde 478 Halkevi ve 4322 halkodası faaliyettedir. Bununla birlikte, Halkevleri'nin yayınladığı dergilerin sayısı 1945-1946'yı önceleyen yıllarda gösterdiği azalma eğilimini bu yıllardan sonra da korudu. Yine 1930'lardan beri sayısı artma eğilimi gösteren bağımsız yayınların sayısı da bu dönemde daha da yükseldi.¹⁶² 1947 ortasına gelindiğinde Halkevleri'nin CHP ile ilişkisi İnönü'nün önemli gündem konularındandı. İnönü Halkevleri'ni doğrudan CHP ile ilişkili olmaktan çıkarmaya çalışıyordu; bu süreçte CHP genel sekreteri Hilmi Uran'ı da zamanla ikna etmeyi başardı.¹⁶³

Öztürkçe kelimelerin kullanılması bu dönemde de önemliydi. 1945 başında Anayasa'nın Türkçeleştirilmesinde İsmet İnönü bizzat rol oynamıştı. 1946'da basın incelendiğinde Öztürkçe kelimelerin oranının son yıllara göre önemli ölçüde arttığı, özellikle Arapça kökenli sözcüklerin oranının azaldığı görülmektedir. Bu durum 1950'li yıllarda, Demokrat Parti döneminde değişmiştir.¹⁶⁴

¹⁶¹ Sertel, *Hatırladıklarım*, 246-247.

¹⁶² Karpat, *Turkish Politics*, 406.

¹⁶³ İnönü, *Defterler: I. Cilt*, 472-473.

¹⁶⁴ Geoffrey Lewis, *The Turkish Language Reform: A Catastrophic Success*, (Oxford: Oxford University Press, 1999), 158-159.

Tek parti döneminin kültür politikasının en önemli bileşenlerinden olan Batı kökenli sanat formlarının geliştirilmesi stratejisi bu dönemde de önemini korudu. 1948'de üstün yetenekli çocukların Batı Avrupa ülkelerinde devlet bursuyla sanat eğitimi almasına olanak veren bir kanun kabul edildi. Bu çerçevede İdil Biret ve Suna Kan piyano, Ayla Erduran ise keman eğitimi almak için yurt dışına gönderildi.¹⁶⁵

Hasan Ali Yücel'in Milli Eğitim Bakanlığı döneminde, 1940'lı yıllarda ivme kazanan dünya edebiyatından klasik eserlerin Türkçeye çevrilmesi faaliyetleri 1945 sonrasında da devam etti. Kemalist modernleşme düşüncesini Batı hümanizmi çerçevesinde yorumlayan yaklaşımlar önceki dönemde olduğu gibi bu dönemde de gelişti. Anadolu uygarlıklarını (özellikle Ege uygarlıklarını) özgün bir Türk kültürünün temeli olarak gören Mavi Anadoluçuluk akımının edebî eserleri bu dönemde ortaya çıkmaya başladı. Bu akımın en önemli temsilcilerinden Cevat Şakir Kabaağaçlı'nın (Halikarnas Balıkcısı) ilk önemli romanı olan *Aganta Burina Burinata* (1945) bu dönemde yayımlandı.

Dönemin en önemli edebiyatçılarından olan Ahmet Hamdi Tanpınar, 1942-1946 yılları arasında Maraş milletvekili olarak görev yapmıştı. 1946'dan itibaren politikadan uzak durdu ve yazarlık faaliyetleri üzerine yoğunlaştı. Bu dönemde iki önemli eserini yayımladı: *Beş Şehir* (1946) ve *Huzur* (1949). Bu eserlerinde, 1940'lı yıllar boyunca geliştirdiği muhafazakâr siyasal düşüncesinin çeşitli yansımaları gözlemlenebilir. Tanpınar, Doğu ve Batı arasındaki gerilimin nasıl aşılabileceği sorusunu romanlarında temel sorulardan biri olarak ele alıyordu. Ona göre Doğulu ya da Batılı olmayı tercih etmek yerine Doğu ve Batı arasında mutlak bir karşıtlık kurmayı reddetmek gerekiyordu. Yapılması gereken, Doğu ve Batı'nın güzelliklerini milli kültür içinde yeniden kurmaktı.¹⁶⁶

Orhan Veli Kanık, Melih Cevdet Anday ve Oktay Rıfat'ın 1941'de yayımlanan *Garip* başlıklı şiir derlemeleriyle başlayan Garip akımı, etkisini 1940'ların ikinci yarısında da korudu. Orhan Veli Kanık, 1940'ların ilk yarısında başladığı tercüme faaliyetlerini 1945'i izleyen dönemde de sürdürdü. Aynı dönemde, bir dizi şiir kitabı yayımladı: *Vazgeçemediğim* (1945), *Destan Gibi* (1946), *Yenisi* (1947), *Karşı* (1949). Oktay Rıfat'ın *Yaşayıp Ölmek* ve *Güzelleme* (1945), Melih Cevdet Anday'ın *Rahatı Kaçan Ağaç* (1946) başlıklı şiir kitapları da bu dönemde yayımlandı. Şiirde şekli kuralları reddeden ve şiirin çok çeşitli konularda yazılabileceğini savunan Garip akımı mensupları bu dönemde bir edebiyat dergisi kurma girişiminde de bulundu. Orhan Veli Kanık, Melih Cevdet Anday ve Oktay Rıfat'ın kurucusu olduğu *Yaprak* dergisi, 1 Ocak 1949-15 Haziran 1950 tarihleri arasında yayımlandı. *Yaprak* dergisine katkıda bulunanlar arasında Fazıl Hüsnü Dağlarca, Ahmet Muhip, Cahit Sıtkı, Cahit Külebi, Necati Cumalı, Sabahattin Eyüpoğlu, Sait Faik, Erol Güneş, Mahmut Dikerdem Abidin Dino, Bedri Rahmi, Fikret Mualla, Eşref Üren, Arif Kaptan ve Turgut Zaim bulunuyordu. Dergi, basit bir edebiyat dergisi olmanın ötesinde, basın özgürlüğü, aydınlanma, halkın bilinçlenmesi gibi konulara vurgu yapan çok sayıda yazının yayımlandığı bir mecra konumundaydı. Dergide Şemsettin

¹⁶⁵ Emre Aracı, "The Turkish Music Reform: From Late Ottoman Times to the Early Republic", *Turkey's Engagement with Modernity: Conflict and Change in the Twentieth Century*, Haz. Celia Kerslake, Kerem Öktem, Philip Robins, (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010), 341-342.

¹⁶⁶ Bahadır Türk, "Doğu Bahçelerinde Batılı Bir Bakışın Huzur(suzluk)u: A. H. Tanpınar ve Türk Muhafazakârlığı", *Liberal Düşünce*, (2004), 59-65.

Günaltay hükûmeti döneminde hükûmetin çeşitli uygulamalarının toplumu bilimden uzaklaştıracağı ve irticanın yayılışına katkıda bulunacağı yönünde eleştiriler de yer alıyordu.¹⁶⁷

Sabahattin Ali, 1930'ların sonundan beri yayınladığı romanlarla Türkçe edebiyatın en önemli isimlerinden biri konumundaydı. 1944'te Marksist olarak nitelenmiş ve Nihal Atsız'ın başlattığı bir karalama kampanyasının hedefi haline gelmişti. Bu dönemde üniversite gençliği arasında Sabahattin Ali yanlıları ve Nihal Atsız yanlıları arasında bir ayrışma gerçekleşmişti. Sabahattin Ali, 1946 sonrasında *Marko Paşa* dergisiyle mizah yayıncılığı ve yazarlığına başladı. Ancak yayınladığı mizah yazılarının içerdiği siyasal ve toplumsal eleştiriler, yazarlık ve yayıncılık faaliyetlerinin engellenmesine neden oldu. Sabahattin Ali yazarlık faaliyetlerinin engellenmesi sonucunda şoförlük yaparak hayatını kazanmak ve polis görevilerine görünmeden Bulgaristan'a iltica etmeye karar verdi; 1948 yılında kaçmaya hazırlanırken Bulgaristan sınırında polisin adamı bir şoför tarafından öldürüldü, katil bu işi vatan sevgisiyle yaptığını söyledi.¹⁶⁸

Sabahattin Ali, öyküleri, romanları ve şiirleriyle Türk edebiyatının en büyük isimlerinden biriydi. Ancak, *Markopaşa*, *Tan ve Zincirli Hürriyet*'teki siyasi yazılarıyla Türkiye'nin milliyetçi, Turancı akımlarına karşı ve iktidara karşı polemik yazıları da yazdı. Bu yazılardan dolayı hapis cezalarına çarptırıldı. Bu yazılar, yıllar sonra *Marko Paşa Yazıları ve Ötekiler* başlıklı bir derlemede toplanarak kitap haline getirildi (İstanbul: YKY: 2012). Ali, dönemin siyasal hayatının sol simgelerinden birisi oldu. Yüksek tahsil gençliği arasında sağcılar kendilerini 'Nihal Atsız'cı', solcular da 'Sabahattin Ali'ci' olarak tanımlıyorlardı.

1940'lı yılların gelişme gösteren bir roman türü, 'köy romanı'dır. Köy yaşamını konu alan romanların ortaya çıkışında Köy Enstitüleri'nden mezun olan yazarlar önemli bir rol oynamıştır. Akımın en önemli temsilcilerinden olan Mahmut Makal da bir Köy Enstitüsü mezunu-

¹⁶⁷ Burcu Çulhaoğlu, "Bir 'Garip' Demokratikleşme: Demokrasiye Geçiş Döneminde İleri ve Geri Kavramlarının Kurgulanışı ve Orhan Veli'nin Yaprak Dergisi (1 Ocak 1949-15 Haziran 1950)", *Genç Araştırmacılar Tartışıyor: Siyasal İlimler Türk Derneği VIII. Lisansüstü Konferansı Bildirileri Seçkisi*, Haz. Şule Kut vd., (İstanbul: Okan Üniversitesi, 2014), 77-98.

¹⁶⁸ Sertel, *Hatırladıklarım*, 250.

dur. Makal'in 1950 yılında yayımlanan *Bizim Köy* başlıklı romanı, köydeki yaşam koşullarını ve sefaleti romantizm ya da abartıya başvurmadan işler.¹⁶⁹ Yazar, kitabın yayımlanmasından kısa bir süre sonra, 27. Mart 1950'de köyün toplumsal yapısını kötü gösterdiği gerekçesiyle tutuklandı; dolayısıyla bu edebi olay siyasal bir nitelik kazandı.

Kaynakça

- Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim: 2: 1922-1971* (İstanbul: Pera, 1997).
- Ahmet Hamdi Başar, *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları: C. 2: "Yine Hayal Âleminde Uçuyorum"*, Haz. Murat Koraltürk (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2007).
- Alexis Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974* (Athens: Centre for Asia Minor Studies, 1992).
- Ayşe Gül Altınay, *The Myth of the Military Nation: Militarism, Gender, and Education in Turkey* (New York: Palgrave Macmillan, 2004).
- Bahadır Türk, "Doğu Bahçelerinde Batılı Bir Bakışın Huzur(suzluk)u: A. H. Tanpınar ve Türk Muhafazakârlığı", *Liberal Düşünce*, (Bahar) 2004: 59-65.
- Barın Kayaoğlu, "Cold War in the Aegean: Strategic Imperatives, Democratic Rhetoric: The United States and Turkey, 1945-52", *Cold War History*, 9(3), 2009, 321-345.
- Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış II: Sabahattin Ali'den Yusuf Atılgan'a* (İstanbul: İletişim, 1990).
- Brian Mello, "Political Process and the Development of Labor Insurgency in Turkey, 1945-80", *Social Movement Studies*, 6(3), 2007, 207-225.
- Burcu Çulhaoğlu, "Bir 'Garip' Demokratikleşme: Demokrasiye Geçiş Döneminde İleri ve Geri Kavramlarının Kurgulanışı ve Orhan Veli'nin Yaprak Dergisi (1 Ocak 1949-15 Haziran 1950)", *Genç Araştırmacılar Tartışıyor: Siyasi İlimler Türk Derneği VIII. Lisansüstü Konferansı Bildirileri Seçkisi*, Haz. Şule Kut vd. (İstanbul: Okan Üniversitesi, 2014).
- Burhan Oğuz, *Yaşadıklarım, Dinlediklerim: Tarih ve Toplumsal Anılar* (İstanbul: Simurg, 2000).
- Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri, 1946-1950: Demokrat Parti'nin Kuruluşundan İktidara Kadar Politik Konuşmalar*, der. Özel Şahingiray (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999).
- Cem Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Haz. Irvin Cemil Schick ve E. Ahmet Tonak (İstanbul: Belge, 1992), 112-158.
- Cem Eroğul, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi* (İstanbul: Yordam, 2014).
- Cemil Koçak, *Türkiyede İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): Cilt 1: İkinci Parti* (İstanbul: İletişim, 2010).
- Cemil Koçak, *Türkiyede İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): Cilt 2: İktidar ve Demokratlar* (İstanbul: İletişim, 2012).
- Cemil Koçak, *Türkiyede İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): Cilt 3: Rejim Krizi* (İstanbul: İletişim, 2013).
- Cemil Koçak, *Türkiyede İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): Cilt 4: Dönüşüm: Ordu, Din, Hukuk, Ekonomi ve Politika* (İstanbul: İletişim, 2015).
- Ecehan Balta, "1945 Çiftçi Topraklandırma Kanunu: Reform mu Karşı Reform mu?", *Praksis*, 5 (2002), 277-298.
- Eduard Mark, "The Turkish War Scare of 1946", *Origins of the Cold War: An International History*, Haz. Melvyn P. Leffler & David S. Painter (New York: Routledge, 2005), 112-133.
- Emin Karaca, *Unutulmuş Sosyalist: Esat Adil: Esat Adil Müstecapioğlu'nun Hayatı, Mücadelesi ve Eserleri* (İstanbul: Belge, 2008).
- Emre Aracı, "The Turkish Music Reform: From Late Ottoman Times to the Early Republic", *Turkey's Engagement with Modernity: Conflict and Change in the Twentieth Century*, Haz. Celia Kerslake, Kerem Öktem, Philip Robins (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010), 336-345.

¹⁶⁹ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış II: Sabahattin Ali'den Yusuf Atılgan'a*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1990), 15.

Erik J. Zürcher, *Turkey: A Modern History* (London: I. B. Tauris, 2004).

Ersin Kalaycıoğlu, "The Turkish Grand National Assembly: New Challenges and Old Problems", *Turkey's Engagement with Modernity: Conflict and Change in the Twentieth Century*, haz. Celia Kerslake, Kerem Öktem, Philip Robins (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010), 119-141.

Fahrettin Altun, "M. Şemsettin Günaltay", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cilt 6: İslamcılık*, haz. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil (İstanbul: İletişim, 2005), 160-173.

Feroz Ahmad, "Military and Politics in Turkey", *Turkey's Engagement with Modernity: Conflict and Change in the Twentieth Century*, haz. Celia Kerslake, Kerem Öktem, Philip Robins (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010), 92-118.

Feroz Ahmad, "Politics and Political Parties in Republican Turkey", *The Cambridge History of Turkey: Volume 4: Turkey in the Modern World*, haz. Reşat Kasaba (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 226-265.

Feroz Ahmad, *The Making of Modern Turkey* (London: Routledge, 2003).

Geoffrey Lewis, *The Turkish Language Reform: A Catastrophic Success* (Oxford: Oxford University Press, 1999).

Gökhan Atılgan, *Behice Boran: Öğretim Üyesi, Siyasetçi, Kuramcı* (İstanbul: Yordam, 2009).

Görkem Akgöz, "Sınıfın Söylemsel Kuruluşu: 1947 Sendikacılığının İlk Yıllarında Milliyetçi ve Antikomünist Söylemler", *Praksis*, 35-36 (2014), 61-82.

Gülten Kazgan, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2002).

İsmail Beşikçi, *Doğu Anadolu'nun Düzeni: Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller* (İstanbul: E Yayınları, 1969).

İsmail Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye: Olaylar Kronolojisi (1945-1975)* (İstanbul: İSİS, 1997).

İsmet İnönü, *İsmet İnönü: Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler, 1944-1950*, haz. İlhan Turan (Ankara: TBMM, 2003).

İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973): 1. Cilt*, haz. Ahmet Demirel (İstanbul: Yapı Kredi, 2001).

İzzet Eroğlu, "1924 Anayasası Döneminde İnsan Haklarının Normatif Çerçevesi ve Uygulaması", *Yasama Dergisi*, 14 (2010), 79-157.

Jenny B. White, "Tin Town to Fanatics: Turkey's Rural to Urban Migration from 1923 to the Present", *Turkey's Engagement with Modernity: Conflict and Change in the Twentieth Century*, haz. Celia Kerslake, Kerem Öktem, Philip Robins (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010), 425-442.

Kemal H. Karpat, *Studies on Turkish Politics and Society: Selected Articles and Essays* (Leiden: Brill, 2003).

Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-1985* (İstanbul: Gerçek, 1998).

Mehmet Ali Ağaoğulları, "Aşırı Milliyetçi Sağ", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, haz. İrvin Cemil Schick & E. Ahmet Tonak (İstanbul: Belge, 1992).

Mehmet Ali Aybar, *Bağımsızlık Demokrasi Sosyalizm: Seçmeler: 1945-1967* (İstanbul: Gerçek, 1968).

Metin Tokar, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, 1944-1973: Tek Partiden Çok Partiye, 1944-1950* (İstanbul: Bilgi, 1998).

Murat Sever, *Ahmet Hamdi Başar ve İstanbul Tüccar Derneği* (İstanbul: Libra, 2009).

Mükerrem Hiç, *A Survey of Turkey's Economy and Politics, 1923-2007* ([y.y.]: Create Space, 2008).

Naim Tiralı, *Yirmi Beş Kuruşa Amerika* (İstanbul: Yazko, 1983).

Nevin Coşar ve Sevtap Demirci, "Incorporation into the World Economy: From Railways to Highways (1850-1950)", *Middle Eastern Studies*, 45(1), 2009, 19-31.

Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, yay. haz. Ruşen Sezer (İstanbul: İletişim, 1997).

Osman Yalçın, "Mühürdarzade Nuri Bey'in (Demirağ) Hayatı ve Çalışmaları (1886-1957)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 44 (2009), 743-769.

Özgün Eler Bayır, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Solda Partileşme", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 45 (2011), 45-72.

Özgür Gökmen, "Çok-partili Rejime Geçerken Sol: Türkiye Sosyalizminin Unutulmuş Partisi", *Toplum ve Bilim*, 78 (1998), 161-186.

Rıfat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)* (İstanbul: İletişim, 2003).

Rıfki Arslan, "İstanbul Kentleşme Sürecinde Yapısal Değişme", *Sosyoloji Konferansları*, 12, 1974.

Sabiha Sertel, *Roman Gibi (Anılar)* (İstanbul: Cem, 1987).

Sinan Yıldırım, "Demokrat Parti ve Dönemi: Sol Tarih yazımında 'Kayıp' Zamanın İzinde", *Praksis*, 18 (2008), 23-42.

Sungur Savran, "Bunalım, Sermayenin Yeniden-Yapılanması, Yeni-Liberalizm", *Dünya Kapitalizminin Bunalımı*, haz. Sungur Savran ve Nail Satlıgan (İstanbul: Alan, 1988), 19-65.

Tanel Demirel, "1946-1980 Döneminde 'Sol' ve 'Sağ'", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cilt 9: Dönemler ve Zihniyetler*, haz. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil (İstanbul: İletişim, 2009), 413-450.

Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş* (Ankara: İmge, 2003).

Hasan Yılmaz (haz.), *Tarihe Düşülen Notlar-1: Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları-1 (1 Mart 1924 Aralık 1987)* (Ankara: TBMM, 2011).

Tolga Tören, *Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması* (İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, 2007).

Uğur Mumcu, *40'ların Cadı Kazanı* (İstanbul: Tekin, 1995).

Y. Doğan Çetinkaya ve M. Görkem Doğan, "TKP'nin Sosyalizmi (1920-1990)", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cilt 8: Sol*, haz. Murat Gültekinil (İstanbul: İletişim, 2008), 275-338.

Yüksel Akkaya, "Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık-1 (Kısa Özet)", *Praksis*, 5 (2002), 131-176.

Yüksel Taşkın, "Antikomünizm ve Türk Milliyetçiliği: Endişe ve Pragmatizm", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cilt 4: Milliyetçilik*, haz. Tanıl Bora (İstanbul: İletişim, 2008), 618-634.

Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım* (İstanbul: Remzi, 2001).

Zülküf Aydın, *The Political Economy of Turkey* (London: Pluto, 2005).